

A VILÁG KERESKEDELME ÉS HITELELETE

ÍRTA
KOÓS ZOLTÁN

KÖNYVÜNK bevezetésében a római birodalom bukásának s e bukás kényszerűségének feltárása beszédes példája annak, hogy az emberi haladást, a széles néprétegek testi és lelki jólétét, csak az emberi kultúra és az emberi civilizáció párhuzamos haladása biztosíthatja. A római korban a kultúra mögött elmaradt az emberi civilizáció, ami részben talán ennek a kornak a gazdasági rendszerén is alapult. Messzire vezetne, ha ennek a gondolatnak a részletes kifejtésébe bocsátkoznánk, csak annyit jegyzünk meg, hogy e kor hátrányos gazdasági rendszerén elsősorban a rabszolgamunkára alapított termelési rendszert értjük. Mai termelési rendszerünk a szabad munkára van alapítva, amely a termelés és fogyasztás párhuzamos emelkedését teszi lehetővé. Vizsgáljuk most meg annak a gazdasági rendszernek a végső alapjait, amely mai kultúránkat és civilizációnkat, s a kettőnek az összhangját, lehetővé teszi. Egy latin mondás azt tartja, hogy aminek a látásához hozzászoktunk, azon akkor sem csodálkozunk, ha okait nem ismerjük. Sokan vannak így mai civilizációnkkal is. De aki szeret a látottakon egy kicsit elmélyedni, annak lehetetlenség, hogy csodálkozva ne álljon meg mindannak a láttára, amit mai civilizációnk megnevezésében összefoglalunk. Különösen, ha összehasonlítjuk korszakunkat a történelem vagy a földtan ködös homályába eltűnő korszakokkal. Mit jelent tulajdonképpen mindaz, amit a civilizáció fogalmában összefoglalunk? Semmi mást, mint azoknak a valóságos lehetőségeknek az összeségét, amelyek emberi igényeink és szükségleteink minél messzebbmenő kielégítését teszik lehetővé. Nehéz annak az útnak az egész hosszúságát belátni, amit az emberi civilizáció megtett a korábbi kőkorszaktól a mai napig, nem szólva még arról a beláthatatlan jövő haladásáról, amelyre biztos ismérvekből következtethetünk. Mi tette lehetővé az emberiségnek, hogy ezt az óriási utat megtette? Mindenesetre az az isteni szikra, amelyet a Teremtő az ember leikébe ültetett s amely elsősorban azokban az erkölcsi tulajdonságokban

jelentkezik, amely az embert olyan megmérhetetlen magasságba emeli, minden más teremtett lény fölé. Az ember legértékesebb erkölcsi tulajdonsága, ami végső elemzésben az egész haladás egyik legfőbb előrehajtó ereje, az emberi termelés és az emberi fogyasztás bölcs mérlegének felállítása, és az emberi előrelátás követelményeinek józan betartása. Az emberiség csak abból tud megélni, amit a maga munkájával a természet őserőivel való küzdelemben a természet ősforrásaiból ki tud magának harcolni. Ez a munka lehet sok, vagy lehet kevés, lehet könnyű vagy nehéz, de mindig olyan, hogy nélküle az illető egyén megélni nem tudna. A munkának ez a kényszerűsége és a józan előrelátás logikus következménye az, hogy az embernek többet kell dolgoznia, s a maga munkájával többet kell termelnie, mint amennyit elfogyaszt. Vagy helyesebben kifejezve, kevesebbet szabad fogyasztania, mint amennyit termel. Az a többlet, ami az emberi termelés el nem fogyasztott része, megmarad a jövőben előálló szükségleteink kielégítésére, akár közvetlenül alkalmasak azok szükségleteink kielégítésére, akár ilyen javak előállítására szolgálnak. Mindaz a jószág, ami jövő szükségleteink kielégítésére szolgál, az emberiség megtakarítása, tőkéje. Ennek a tőkének a keletkezéséhez elméletileg nem kell más, mint hogy az emberiség gyakorolja azt az önmegtartóztatást, hogy kevesebbet fogyaszt el, mint amennyit termel. A gyakorlati eredmények elérésének, annak, hogy az emberi civilizáció és kultúra előrehajtó ereje: a tőkeképződés meginduljon, vannak más előfeltételei is. A termelés és fogyasztás egyensúlyát úgy beállítani, hogy a termelés eredményének kielégítő mennyisége alakuljon át tőkévé, csak akkor lehet, ha nem mindenkinek kell azoknak az összes javaknak az előállításával foglalkoznia, amelyekre szüksége van, vagy amelyeket elfogyasztani akar, hanem csupán a javak egy kisebb csoportjának termelésére irányítja emberi erőfeszítését, mert így a végeredmény kedvezőbb lesz, mint az egyes emberi erőfeszítéseknek az összes szükségleti jószágok termelésére való szétforgácsolása esetén. Vagyis a termelésnél a munkának akármily kezdetleges, de mégis valamilyen megosztása szükséges ahhoz, hogy a termelés elérje azt a határfokot, amely mellett annak egy része már tartalékolható, tőkévé alakítható át. Gyakorlatilag nézve a dolgot, tehát azt kell mondanunk, hogy a munkamegosztásnak a termelésben való érvényesülése a kielégítő mennyiségű tőkeképződésnek éppen olyan előfeltétele, mint az emberbe ültetett az az isteni szikra, hogy többet tud és akar dolgozni, mint amennyi a maga fizikai létének az eltartására feltétlenül szükséges. Annak azonban, hogy bármely kis vagy nagy társa-

dalom a maga szükségleteinek kielégítésére szolgáló jóságok termelésére a munkamegosztásnak bármily kezdetleges rendszerét is kiépíthesse, melőzhetetlen velejárója a termelt javak kicserélésének a lehetősége, az árucserre megvalósíthatása. Az árucserre lebonyolítását legjobban tudja elvégezni a kereskedelem. Minél tökéletesebben működik a kereskedelem, vagyis minél megbízhatóbban és biztosabban, minél kisebb költséggel tudja a szükségleti cikkeket a fogyasztóhoz juttatni, aminek a párdarabja az, ha minél megbízhatóbban, biztosabban és előnyösebben tudja a termelőtől a termelt jóságokat átvenni, annál messzebbmenő munkamegosztás keresztülvitele lehetséges a termelésben, s ez a messzemenő munkamegosztás lényegesen fokozza a termelésre fordított emberi erőfeszítés eredményét úgy, hogy még nagyobb mérvű fogyasztás mellett is a termelt jóságok nagyobb része fordítható jövő szükségleteink kielégítésére, mint munkamegosztás nélkül, vagy a munkamegosztás kevésbé fejlett fokán. Noha a termelés legelső eszközeiül, őstényezőiül nem jelölhetünk meg mást, mint a természet őserőit és ősforrásait, valamint az ember testi és lelki erőfeszítését. mégis azt kell mondanunk, hogy a termelés hatékonyságát, a termelésbe fektetett s ahhoz felhasznált őstényezők hatásfokát, a javak kicserélése s ennek legtökéletesebb módja, a kereskedelem adja meg. így eljutunk odáig, amidőn elméleti szempontból azt mondhatjuk, hogy az emberi erőfeszítésnek az a fajtája, amely a termelt javak kicserélését akarja létrehozni, emberi megélhetésünk, civilizációnk és kultúránk továbbvitele szempontjából éppen olyan erkölcsi és anyagi értékű, mint az az emberi erőfeszítés, amely közvetlenül javak előállítására irányul.

A KERESKEDELEM LÉNYEGE.

Ezt az egyszerű igazságot sokáig nem ismerte fel az emberiség s legősibb történelmi időktől kezdve — legalább is amiről tudomásunk van — a mindenkori közvélemény egy része a kereskedelmet szükséges rossznak tartotta, melynek folytatása nem volt méltó a létező társadalom legfelsőbb rétegében elhelyezkedő emberekhez. Sajnálatos, hogy egyes társadalmakban ennek a felfogásnak a nyomai még ma is megtalálhatók. A római köztársaság végső éveiben s a császárság első évszázadaiban nem tartották szenátorhoz illő foglalkozásnak a kereskedést, kivéve a gabona- és rab-szolgakereskedést, vagyis az ókor két legfontosabb cikkével való kereske-

dést. A klasszikus világnak a kereskedelemről alkotott téves felfogását átvette s megszigorította a kereskedelem kárára a keresztény egyház. Részben ez a téves, de szigorú felfogás, de nagyrészt a nyugatrómai birodalom romjain elhelyezkedő germán államok feudális berendezkedése, rendkívül kis gazdasági területek keletkezése, s a közbiztonság majdnem teljes hiánya, a kereskedelmet az első évezred utolsó századaiban a legkisebb keretek közé szorította. Csak a kereszties háborúk megindulásával vett újabb és erőteljesebb fejlődést a kereskedelem. A keresztény feudális lovagvilágnak a Távól-Kelettel s az iszlám magas civilizációjával való érintkezésbe lépése rohamos fejlődést indított meg Európában is. A lovagvilág megismerte a kelet kincseit, s az ismeret vágyakat keltett benne, szükségletek keletkeztek, amelyeknek a kielégítését csak a kereskedelem útján lehetett elérni. Ekkor indult meg az egyes olasz és német város-államoknak virágzó kereskedelme, amely a Kelet és a Nyugat árucseréjét lebonyolította, s amely árucseréje ezeknek a városoknak egész Amerika felfedezéséig nagy gazdagságot s nagy hatalmat biztosított. Ekkor kezdték, különösen az államfők és kormányaik, a kereskedelem nagy jelentőségét belátni. Ebben a korban, tudniillik a tizedik századtól a tizenharmadik század végéig fellendült kereskedelem túlnyomó nagy részben cserekereskedelem volt. Az egyes országok pénzforgalma sokkal kisebb volt, semhogy a megnövekedett kereskedelmi forgalmat le tudta volna bonyolítani. A nemesfémhányászat azonban a nyugatrómai birodalom bukásától a tizennegyedik század elejéig sem szünetelt és az évszázadok alatt kibányászott nemesfémek részben mint érmék, részben egyéb alakban olyan mennyiséget értek el a forgalomban, hogy a tizennegyedik századtól kezdve a pusztán cserekereskedés helyét a valódi kereskedelem, az áruk és a nemesfémeknek a cseréje váltotta fel. Ez azt jelentette, hogy az áruért, amit a kereskedelem a termelőtől megvett, ellenértékű általános vásárlóerőt nyújtott, amit az eladó ott, akkor és arra fordított, amire akart. Az uralkodók csakhamar rájöttek arra, hogy ha egy gazdasági területről kivitt áruért fizetett nemesfémeknek csupán egy részét használják fel külföldről jövő áruk beszerzésére, akkor az illető országban egy bizonyos mennyiségű nemesfémkészlet halmozódik fel, ami bármily célra felhasználható vásárlóerőt jelent. Ezt a vásárlóerőt az uralkodó igénybe is veheti a maga céljainak a megvalósítására, különösen a maga hatalmát kifelé és befelé biztosító hadsereg és hajóhad fenntartására. Ez a folyamat az emberek, különösen az uralkodók és kormányaik szemében a kereskedelmet — különösen a

nemzetközi kereskedelmet — a legértékesebb emberi tevékenységé tette, s minden ország kormányát arra ösztönözte, hogy modern kifejezéssel élve, cselekvő egyenleggel záruló kereskedelmi mérleg kimunkálására törekedjenek, hogy a nemesfémbehozatalban jelentkező cselekvő egyenleg az uralkodó, vagy a kormány politikai céljainak megvalósítására rendelkezésre álljon. Így született meg már a XIV. században ennek a kornak a gondolkodóinál és államfilozófusainál a gondolatoknak az a rendje, amit röviden merkantilista elméletnek nevezünk.

A merkantilista elmélet — természetesen nem változatlan formában — egészen a mai közgazdasági tudomány klasszikusainak a fellépéséig, vagyis a mai közgazdasági tudomány voltaképeni megalapításáig tartotta magát. Csak a klasszikusoknak sikerült a gazdasági élet alap jelenségeit olyan világosan és meggyőzően kielemezni, amellyel a merkantilista elmélet tévedését mindenkinek hozzáférhetővé tették. A merkantilista elmélet tulajdonképpen nem a közgazdasági élet jelenségeit kutató és boncoló gondolkodóktól és tudósoktól származik, hanem az uralkodók ügyeit intéző kormányoknak a gyakorlati élet szükségletei által sugalt felfogása volt, amit a gyakorlatban is igyekeztek keresztülvinni. A felfogás lényege körülbelül az, hogy a kereskedelem nemesfémeket hoz az országba, és a nemesfémek mennyiségét összetévesztették az ország gazdagságával. A tévedés könnyen érthető, az uralkodók egyoldalú szempontjából nézve a gazdasági életet. Az uralkodónak sok pénzre volt szüksége, vagyis nemesfémekre, mert amire neki a pénzt ki kellett adni, azt javak cseréje útján alig tudta megszerezni. A pénzhez, vagyis a nemesfémekhez pedig a nemzetközi kereskedelem juttatta az uralkodót, ha el tudta érni azt, amit ma kedvező kereskedelmi mérlegnek nevezünk. Az elméleti elgondolások nagy gyakorlati értékéről a tett tapasztalatok, de főleg Spanyolország példája győzte meg az uralkodókat és kormányokat. Amerika felfedezése után körülbelül egy fél évszázaddal egész Európa uralkodói előtt a spanyol gyarmatbirodalom uralkodójának nagysága és hatalma lebegett mint legfőbb ideál. Spanyolország nagyságának és a hatalmaknak titka tengeri kereskedelmében rejlett, vagy helyesebben abban a körülményben, hogy az újvilág gazdag ezüst- és aranybányáinak kincseit egyedül ő aknáztta ki. Spanyolországba özönlött az arany- és ezüstkincs, ami Spanyolországra, a spanyol királyra s a spanyol uralkodó osztályokra nézve mindent megszerezhetővé tett. Spanyolországból áradt szét az ezüst és az arany Európa többi részeibe s így bizonyos ideig a főbb országokra valóra válhatott a merkantilisták az az álma, hogy huzamosabb

időn át nemesfém-behozattal egyenlíthessék ki a kedvező kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlegét. A merkantilizmus elsősorban állami vagy uralkodói érdekeket tartván szem előtt, oly gazdaságpolitikai irányzatot jelentett, amely a maga nagy elméleti tévedései és hibái mellett nagyban hozzájárult a világgazdaság kifejlődéséhez, mert a kereskedelmi forgalom kifejlesztése s mindannak, ami ennek előmozdítására alkalmas (utak, közlekedési eszközök, hajózás stb.), a lehető kifejlesztése mindenestre alapja volt a későbbi egészségesebb gazdasági fejlődésnek, s a tizenkilencedik század még soha nem tapasztalt gazdasági fellendülésének. A merkantilizmus a maga alapelgondolásában, amelynek középpontjában a kedvező kereskedelmi mérleg tana áll, mint az országok, népek és uralkodók jólétének és hatalmának főforrása nem tudatosan, de eredményeiben maga után vont a kereskedelmi forgalomnak bizonyos józan gazdasági rendszer szerint való szerveződését, különösen Amerika felfedezése utáni századokban. A kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlegét nyilván csak úgy lehet elérni, ha az országból kivitt áruk értéke meghaladja a behozott áruk értékét, ennek az elérésére való törekvés természetes szülőanyja a feldolgozó iparok megszületésének, ami a kereskedelmi mozgalomnak azzal a természetes szerveződésével járt, amely elsősorban a nyersanyagok és készáruk kicserélésére irányult és maga után vont a másik egészséges mozgalmat, ami áruknak és tőkéknek a kicserélődését vont maga után.

Európa lakosságának szaporodása s életszínvonalának emelkedése magával hozta azt, hogy még az egyes országok belső fogyasztási szükségletének kielégítésére is nyersanyagok behozatalára volt szükség. Az uralkodó gazdaságpolitikai elmélet mellett a kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlegére kellett törekedni, ami nyilvánvalólag csak úgy volt elérhető, ha a behozott nyersanyag egy részét értékes fogyasztási vagy termelési jószággá feldolgozva az országból ismét kiviszik s a behozott nyersanyag ellenértékénél drágábban adják el. Ez a törekvés azonban ismét akaratlanul is kettős következményt vont maga után; az egyik az volt, hogy a nyersanyagok termelését is fokozni kellett a nyersanyagtermelő országokban, másrészt azoknak az országoknak a fogyasztópiacain, amelyek nagyobb mértékben rendezkedtek be nyersanyagok termelésére, a fogyasztás fokozásáról, azaz az ottani lakosság életszínvonalának az emeléséről kellett gondoskodni. Természetesen mind a két cél csak az új területeken is újabb és újabb tőkék befektetésével volt lehetséges s így indult meg az a nagy körforgás, ami a kereskedelem csatornáin haladva a tizenhatodik századtól

kezdvé elindította a világ nagy gazdasági kifejlődését s lehetővé tette a termelésnek óriási mértékben való megnövekedését. Amerika felfedezése után már egy fél évszázad múlva megindult — amint már említettük — az amerikai nemesfémeknek Európa felé áramlása a spanyol gályákon. Spanyolországból folyt szét a nemesfém Európa egyes államai közt, de legnagyobb mértékben az angol és holland kereskedők közt. Ez Angliában és Hollandiában igen nagy mennyiségű vásárlóerőfelhalmozódást jelentett, melyet ezeknek az országoknak a politikai rendszere mellett nem sajátíthatott ki magának az uralkodó s így az — magánosok tulajdonában lévő — beruházásra váró megtakarítások alakjában jelentkezett az országban. A magánosok ezeket a megtakarításokat nagyrészt nem odahaza fektették be, hanem nagyobb nyereség reményében elvitték azokba az országokba, ahol nyersanyagok termelésével jelentékenyebb hasznot értek el. Ezzel fokozták az illető fiatal földterületek nyersanyagtermelési lehetőségeit, lehetővé tették az új országok felé áramló kivándorlók munkáját és megélhetését s egyszersmind növelték a keresletet a készárúk iránt, amit a nyersanyagtermelő országok elfogyasztottak. így jutunk el oda, hogy tulajdonképpen a kereskedelem volt az a közvetítő közeg, amely előkészítette és lehetővé tette a nagykapitalizmus kifejlődését, amelynek a kezdetét az úgynevezett angol ipari forradalom kezdetével kell egy időpontra tenni, szokás szerint 1770-re.

A közgazdasági tudomány megalapítóinak, vagyis a mai közgazdasági tudomány klasszikusainak a fellépése és tanítása megcáfolta ugyan a merkantilista gazdasági felfogást, de ezzel távolról sem csökkentette a kereskedelem fontosságát. A közgazdasági tudomány klasszikusai voltak azok, akik hevesen támadták a merkantilista elméletet s kimutatták, hogy nem a kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlege s ennek következtében a nemesfémeknek az országba áramlása az, ami egy ország gazdasági virágzását okozza, hanem a termelő munka mennyisége s a termelő munka fokozásának a lehetősége, mert ez az egyedüli, ami egy ország összes lakosai életszínvonala emelésére alkalmas. Az országok boldogulását, civilizációjuk és kultúrájuk haladását éppen a legszélesebb néprétegek életszínvonalának emelkedése adja meg. Ennek a kiindulópontja pedig a termelő munka tömegének a fokozása, a munkaeredmény jelentékeny részének megtakarítása s újabb termelési célokra való befektetése. Ez az az út, amely a népek boldogulásához vezet, nem pedig a kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlege által az országba özönlő nemesfém. Ez nem volt új elmélete a klasszikus iskolának, hanem csupán egy, a természet törvényeihez

hasonló törvényszerűségnek a felismerése. Ez az igazság éppen úgy igazság volt, mint a nehézkedési törvény az volt, mielőtt azt Newton felfedezte s éppen úgy hatott, mielőtt azt az emberek megismerték, mint annak megismerése után. Viszont a kereskedelemnek, ha nem is elméletileg, de gyakorlatilag a termelési tényezőkkel egyenlőrangú fontosságát nem hogy háttérbe szorította volna, hanem ellenkezőleg, nagy mértékben előtérbe léptette. A klasszikus elmélet szerint minden ország és minden nép gazdasági tevékenysége akkor fogja elérni a legnagyobb eredményt, ha olyan jószágok termelésével foglalkozik, amelyeknek a termeléséhez szükséges különös feltételek a természeti vagy társadalmi adottságoknál fogva megvannak, viszont az ilyen jószágok termelési költsége is viszonylag legkisebb lesz, tehát a világpiacon a legkedvezőbb feltételek mellett versenyezhet. Ennek a leggazdaságosabb világtermelésnek azonban elvileg is csak akkor van meg a lehetősége, ha a nemzetközi kereskedelemnek megvannak a lehetőségei ahhoz, hogy eszerint az elv szerint termelt árukat egymással ki tudja cserélni, s egyik ország termelésének eredményét el tudja juttatni oda, ahol arra szükség van. A klasszikus elméletnek ez a tanítása azonban még nem volt megvalósítható, mert mindaddig, amíg politikai határok választják el a népeket egymástól, addig minden ország különálló gazdasági egység, amelyet esetleg politikai okokból elzárhatnak attól, hogy az összes népek közös fazekából merítsen, s így egyelőre kilátástalan, hogy a klasszikus iskolának ez a gazdasági ideálja megvalósítható legyen. Ennek az előfeltétele az áruknak, tőkéknek és a munkászeknek teljesen szabad vándorlása.

Az elzárkózás és a szabad forgalom létező akadályai mellett is rendkívüli feladatokat kell lebonyolítani a világkereskedelemnek, mert a föld lakosságának az egyenlőtlen elosztása csak úgy teszi lehetővé az egyes földrészen az illető földrész élelmiszer- és nyersanyagtermelésével arányban nem álló sűrűségben lakó népek megélhetését, ha ezeket a különbségeket a világkereskedelem ki tudja egyenlíteni. A föld egyes területei túl vannak zsúfolva a népekkel, más termékeny területek pedig, amelyek még sok lakót tudnának eltartani, majdnem lakatlanok. Így különösen Európa, Kelet-Ázsia (Kína és Japán) és India túl vannak zsúfolva az ott lakó népekkel. Európában, Indiában, Kínában és Japánban lakik a föld lakosságának kétharmadrésze (az 1930. évi adatok szerint 1.312 millió lélek), míg a további egyharmad szétszórva lakik Amerikában, Afrikában, Ázsia többi részén és Océánián. A föld népeinek ilyen eloszlásával a különböző világ-

részek élelmiszer- és nyersanyagtermelése megfelelő arányban nem áll. Az 1925/1929. évek átlagát véve, élelmicikkekből és nyersanyagokból termelt Európa 39%-ot, Észak- és Dél-Amerika együtt 39%-ot, Ázsia 17%-ot, Afrika 3%-ot és Óceánia 2%-ot. Vagyis a föld lakosságának az Európában és Ázsiában elhelyezkedő 66%-a által elfoglalt területekre a világ élelmiszer- és nyersanyagtermelésének csupán 56% esik, míg Észak- és Dél-Amerika, ahol a világ lakosságának 12.5%-a helyezkedik el, a világ élelmiszer- és nyersanyagszükségletének 39%-át termeli. Ezt a helyzetet csupán a világkereskedelem nagymérvű kifejlődése tette lehetővé, amely egyes földrészek bőségét el tudja juttatni más földrészek olyan lakosságához, akik arra rá vannak szorulva, de egyszersmind ez a körülmény adja meg a világ kereskedelmének a legnagyobb előrehajtó erőt. Csak ez a helyzet tudja a magyarázatát adni annak a jelenségnek, hogy a világkereskedelem eddig elért tetőpontján 1929-ben 68.129 millió régi aranydollárt tett ki. Ez az országhatárokon át kivitt és behozott összes áruk értéke s így tulajdonképpen minden áru kétszer van véve. Tehát a világkereskedelemben került áruk értékét 1929-ben 34.000 millió régi arany dollárra, azaz közel 200 milliárd aranypengőre kell tennünk. Ebből egyszersmind képet alkothattunk az egész világ külső és belső kereskedelmi forgalmának az értékéről is. Nyilvánvaló, hogy a világ termelésének, ami egyáltalában kereskedelmi forgalomba kerül, csupán egy része az, ami a nemzetközi kereskedelmi forgalom útján kivitelre kerül s így egyes országok belföldi kereskedelmi forgalmának összege sokszorosan meghaladja a fenti összeget, figyelmen kívül hagyva a tökemozgalmat, amely az értékpapíroknak nagyobbrészt belföldi, kisebbrészt nemzetközi forgalmazása által szintén lényeges része a kereskedelemnek.

A KERESKEDELEM MEGSZERVEZŐDÉBE.

A mindennapi élet közönséges tapasztalata az, hogy mai gazdasági kultúránk mellett jóformán megszámlálhatatlan sokszor lépünk kapcsolatba a kereskedelmi tevékenységgel, mikor a szükségleteink kielégítésére szolgáló jószágokat megszerezünk, annak a vásárlóerőnek az átengedése ellenében, amit a saját munkánk vagy tőkénk árubabocsátása ellenében kapunk. Ugyanekkor azt is megállapíthatjuk, hogy egy-egy áru több ízben tárgya kereskedelmi forgalomnak, míg a termelőtől a fogyasztóig eljut. Ebből az is következik, hogy az egész kereskedelmi forgalom értéke meghaladja a

világ termelésének értékét. Ha egy-egy áru többszöri forgalmát figyelmen kívül hagyjuk, amit bizonyos okokból megtehetünk, akkor is a kereskedelmi forgalomba kerülő áruk értéke megközelíti a világ termelésének értékét, ami kitűnik a következő okoskodásból. A földkerekség összes lakosainak kétharmadrésze mező- és erdőgazdasági és egyharmadrésze nem-mezőgazdasági foglalkozású. Ebből következik, hogy a mezőgazdasági termelésnek legalább egyharmadrésze kereskedelmi forgalomba kerül, mert ez juttatja el a mezőgazdasági lakosság termelésének eredményéből azt, amire a nem-mezőgazdasági foglalkozású lakosságnak szüksége van. De ennél az egyharmadnál biztosan több kerül kereskedelmi forgalomba, mert hiszen a mező- és erdőgazdaság számos olyan nyersanyagot termel, amelyek csak a kereskedelmi forgalmon keresztül, feldolgozott állapotban kerülnek vissza a termelőhöz fogyasztási cikkek alakjában (mint gyapot, gyapjú, olajos magvak stb.). A világ ipari és egyéb foglalkozású lakossága termelésének az értéke elsősorban annyi, mint amennyi a mezőgazdaság termelésének egyharmadrésze, mert hiszen különben nem tudná saját termelését kicserélni a mezőgazdasági árukkal. De viszont maga ez a lakosság is fogyaszt nem-mezőgazdasági terményt, mégpedig legalább annyit, mint amennyi mező- és erdőgazdasági terményt elfogyaszt, mert ennek a lakosságnak az életszínvonala magasabb, mint a mezőgazdasági lakosságé. Így azt kell mondanunk, hogy a nem-mezőgazdasági termelés értéke legalább is annyi, mint a mező- és erdőgazdasági termelés értékének kétharmadrésze. Ez a termelés mind a kereskedelmi forgalomba kerül s így azt mondhatjuk, hogy a világ összes termelésének háromötödrésze biztosan kereskedelmi forgalomba kerül. Ebből pedig az következik, hogy a kereskedelemnek annyi pénznek kell rendelkezésére állnia, mint amennyi a világ termelése háromötödrésze forgalmi értéke. A kereskedelem odaadja a pénzt a termelőnek, akitől az árut megveszi s benne fekszik a pénze egészen addig, amíg az áru az utolsó kézbe, a fogyasztóhoz nem jut, akitől a befektetett pénzt visszakapja. Mindegy az, hogy közben a kereskedelmi körforgásban hány kézen megy keresztül az áru, az áru értékének egyszeri összege az, amit a kereskedelemnek abba bele kell fektetnie.*

* Ennek az egyszerű levezetése a következő. Ha a mezőgazdasági termelés értékét jelölöm M -mel és a nem-mezőgazdasági termelés értékét I -vel, akkor az összes termelés $M+I$ pengő. Ebből kereskedelmi forgalomba kerül először a mezőgazdasági termelés egyharmadrésze, annyi mint y pengő. Kereskedelmi forgalomba kerül az egész nem-mezőgazdasági termelés I pengő értékben. Ámde a nem-mezőgazdasági termelés annyi, mint a mezőgazda-

Hogy ily mérvű kereskedelmi forgalom lebonyolítása s a javak ily nagy tömegének a kicserélése természetesen akarva, nem akarva csak bizonyos szerveződés mellett lehetséges, az mindenki előtt világos. A kereskedelem megszerveződésének legfontosabb és legnagyobb jelentőségű fejlődési létszaka a piac létrejötte, a piac megszerveződése. Nem tudunk olyan messze visszamenni a történelemben, hogy megmondhassuk, hogy mikor kezdődött a javak kicserélésének az a módja, amit vásárnak nevezünk. Amint az emberi intelligenciának szinte öntudatlan működése az, ami a fogyasztást meghaladó termeléshez, a megtakarítások tárolásához, az elemi munkamegosztáshoz s a termelt áruk kicseréléséhez vezetett: éppen olyan, szinte elemi és öntudatlan az emberi értelemnek az a működése, amely a termelt jószágok kicserélésének azt a módját kifejlesztette, amit vásárnak nevezünk. Vagyis, hogy egy meghatározott helyen és időben megjelennek mindazok áruikkal, akiknek feleslegeik vannak s azt más árukkal, amire szükségük van, kicserélik. Ez az intézmény hozzájárult ugyan lényegesen a különböző jószágok elcserélési lehetőségéhez s így a munkamegosztás s ezzel a hatékonyabb munkateljesítmény létrehozásához, de még távol volt attól, amit ma piacnak nevezünk s a piacnak azt a fontos szerepét is, amit az ma betölt, csak részben tudta megvalósítani. Termelők és fogyasztók, vevők és eladók ilyen összejövetelei a múltban is és még ma is főleg az utolsó kezeket hozzák egymással kapcsolatba s főleg olyan javak forgalmazását jelenti, amelyek közvetlen fogyasztás vagy felhasználás tárgyai. Az őstermeléssel foglalkozók megjelennek az ilyen vásárokon azért, hogy terményeiknek azt a részét, amely ilyen forgalmazásra alkalmas, értékesítsék. Behozzák a heti vagy alkalmas időre eső országos vásárokra gabonájukat, gyümölcsüket, zöldségfélüket, vagy takarmányneműiket, vagy az állattenyésztésből származó s értékesítésre váró áruikat s egyszerűs mind fedezni akarják személyes szükségleteiknek azt a részét, amelyeket nem tudnak a saját termelésükből fedezni. Az ilyen vásárok már a régmúltban is szokásosak voltak nálunk Magyarországon s minden mezőgazdasági országban még ma is szokásosak és alkalmas

sági termelés kétharmada, vagyis $I = \frac{2M}{3}$ -mel. Ebből $\frac{M}{3} + I = \frac{M}{3} + \frac{2M}{3} = \frac{3M}{3}$ lesz a kereskedelmi forgalomba kerülő áru. Viszont $M + I$, az összes termelés, így is kifejezhető: $M + \frac{2M}{3} = \frac{5M}{3}$. Vagyis az $\frac{5}{3} M$ -et kitevő összes termelés $\frac{3}{5} M$ -et kitevő része kerül kereskedelmi forgalomba, ámde $\frac{3}{5}$, azaz $1\frac{3}{5}$ annyi, mint $\frac{2}{5}$.

területei voltak annak, hogy azokon bizonyos piac fejlődjék ki, de az ilyen vásároknak piacjellegű működése mégis rendesen nagyon fogyasztó és nagyon rövidéletű s így jelentőségében alárendelt. Az ilyen vásárok jelentősége ma inkább csak technikai, mint közgazdasági, de mégis ezek a technikai jellegű vásárok voltak azok, amelyekből a piac intézménye kifejlődött, amelynek közgazdasági jelentősége van. Ugyanaz a közönséges élet-tapasztalat, ami már a primitívebb embereket is időnkénti vásárokbá hozza össze, hogy különféle termelt áruikat értékesítsék és szükségleteik fedezésére szolgáló jószágokat megszerezzék, fejlesztette ki a forgalomnak — a technikai eszközök bizonyos fejlettségi foka által lehetővé tett — emelkedésével a piac intézményét. A piac megjelöléssel a szó mai technikai értelmében azt az emberi tevékenységet szoktuk jelölni, amelynél fogva egy bizonyos árura — természetesen többnyire nagy mennyiségben termelt és fogyasztott árura — vonatkozó keresletet és kínálatot időbelileg és térbelileg állandóan összehozza és kiegyenlíti. Ez a megjelölés azonban csak azt fedi, aminek a piac első pillanatban látszik. Valójában a piac más valami organikusabb, s ha mélyebben hatolunk a tanulmányozásába, azt látjuk, hogy a piac tulajdonképpen a különböző termelőüzemek összekapcsoló szerve, amely az emberi gazdálkodás egyik szelvényén végbemenő változást közvetíti, átveszi a gazdálkodás összes többi szelvényeibe s természetesen azt is jelenti, hogy a piac az a szerv, amely az egész világgazdaságot egy egységbe foglalja s így a termelést és fogyasztást a gazdaság tárgyi előfeltételének megfelelően egymáshoz illeszti s összhangba hozza. Ezt a műveletet a piac az áruk elosztása által valósítja meg, az áruk elosztásának az iránytűje, vezérfonala pedig az áralakulás, ez az, ami a piacon létrejön s annak egyik legfontosabb eredménye. Az egész világ termelése, amely mint minden bizonyos időfolyamatban s a legkülönbözőbb tereken történik, mind helyileg, mind időbelileg szétszórva kerül a fogyasztóhoz. A helyileg szét-darabolt piacokat összeköti és egységbe foglalja a kereskedelemnek az a tevékenysége, amit áruarbitrázsnek nevezünk és az időbeli különbséget kiegyenlíti a határidőzlet. A közlekedési eszközök fejlettsége, különösen a hírszolgálat tökéletesedése lehetővé tette, hogy egy-egy árucikk forgalmazásával foglalkozó kereskedők tudomást szerezzenek arról, hogy ugyanazt az árucikket ugyanabban az időpontban milyen áron kínálják eladásra, vagy keresik megvételre jóformán a világ összes jelentős pontjain. Ennél-fogva az, akinek árura van, ott igyekszik eladni, ahol a legjobb árat kapja s akinek árura van szüksége, ott fogja venni, ahol legolcsóbban kapja.

A távolságok leküzdésén kívül számos akadálya van az egész világra kiterjedő árucserének s így az egész világ összes piacaira kiterjedő arbitrázs-nak. Mégis vannak egyes cikkek, amelyekben világvonatkozásban is van arbitrázs, viszont más árukban két-három piac közt kifejlődő áruarbitrázs is elegendő az egészséges áralakuláshoz. Amint a térben egymástól elválasztott piacokat egy egységbe foglalja s egy teljes áralakulást tesz lehetővé a piacok közti áruarbitrázs, úgy az időben egymástól elválasztott piacokat összeköti s egységbe foglalja bizonyos árukban a határidőüzlet. A határidőüzlet lényege gazdasági szempontból az, hogy valaki későbbi, esetleg hónapok múlva bekövetkező időpontban szállítandó olyan árut ad el, ami az eladás pillanatában az illetőnek talán meg sincs, illetőleg vesz valaki egy árut ily módon. Ez az ügylet különösen oly nagy mennyiségben fogyasztásra kerülő, könnyen helyettesíthető áruknál szükséges, amelyek az egész évre körülbelül egyenletesen elosztott fogyasztás tárgyai, de nem egész évben egyformán elosztva lehet őket termelni. Ilyenek elsősorban a mezőgazdasági tömegtermények, például a gabona. Határidőüzlet más árukban is van. nemcsak gabonában, de ha jobb megértés kedvéért végigkísérjük a gabona-határidőüzlet közgazdasági működését, akkor könnyen be fogjuk látni ennek szükségességét a gazdálkodó közösség érdekében. A gabona a föld északi féltékéjén júliustól szeptemberig jelenik meg a piacon. A termelő, aki egész évi munkájának és tőkebefektetésének gyümölcseként jut a gabonához, természetesen minél hamarabb igyekszik azt eladni, mert vissza kell kapnia befektetéseit; szükségesek azok a következő évi termés előállításához való befektetéseire. Egyszerre sok gabona jön a piacra. De különösen sok jön arra a piacra, amely valamely nagyobb termőterület központjában van. A termelőre az volna a legelőnyösebb, ha terményeit egész éven át úgy tudná a piacra hozni, amint azt az egész évi egyenletes fogyasztás szükségessé teszi. Ez sok okból nem lehetséges. Hogy mégis megközelítse ezt a célt, sok termelő úgy tesz, hogy a piacra szánt gabonájának egyharmadrészét eladja azonnal, amint kész van, egyharmadrészét decemberben s az utolsó egyharmadrészét tavasszal, midőn már az új termés reményei is mutatkoznak. A határidőpiac működése azonban egyszerűbb megoldást tesz lehetségessé. Ha a termelő eladja az egész gabonáját, amint kész van, megkapja a pénzt. Nincs az áru tárolásával se költsége, se kockázata, se annak ellenértékén kamatvesztesége. De ha mégis részesülni akar az októberi, decemberi, márciusi, májusi árakban, akkor vesz a határidőpiacon megfelelő mennyiséget s ezt ismét eladja akkor, mikor neki át kellene venni.

Ezzel szétosztja a saját egyszerre eladott gabonájának értékesítését az egész évre. Ilyen módon azonban nagyon sok gabona jön egyszerre a piacra, úgy, hogy a helyi piac mindent nem is tud felvenni, tehát azok, akik gabonának távolabbi piacokon való értékesítésével foglalkoznak, meg fogják kísérteni, hogy a gabonát távoleső piacokon helyezték el. Megkísérelük az áruarbitrázst. Tehát a kereskedő megveszi a hazai piacon bőségesen kínált gabonát s kijánlja azt valami távolabbi piacra. A nagy kínálat következtében ugyanis a belföldi piacon az ár annyira le szokott esni, hogy távolabbi piac jobb árai még az odaszállítás költségei ellenére is nyereséggel biztatnak. A gabonának távolabbi piacon való értékesítése rendszeren csak nagyobb mennyiségben fizeti ki magát s gyakran hosszadalmas tárgyalásokat igényel. Az a gabonaexportőr tehát, aki a gabonát távoli piacon akarja értékesíteni, mert az ottani ár nyereséggel biztat, kell, hogy nagyobb mennyiséget vásároljon össze. Ámde az eladási lehetőség húzódik, időbe tart, míg egy távoli piacon vevőt talál. Ez alatt az idő alatt a gabona ára ingadozik. Ez nagyobb árumennyiségnél túlnagy kockázatot jelent. Hogy ezt a kockázatot ne kelljen viselnie, elad annyi gabonát a határidőpiacon, mint amennyit megvett és átvett a készárupiacon. Elad, s talán éppen annak a termelőnek adja el, akitől a készárut megvette.

Ilyen módon az árhullámozás kockázatát kizárta s nyugodtan foglalkozhat a gabonának távolabbi piacon való értékesítésével. Ha a gabonát a távolabbi piacon eladta, akkor a határidőpiacon visszavesz ugyanannyit, mint amennyit korábban eladott, hogy korábbi eladását ezzel kompenzálja. Minden gabona csak liszt alakjában kerül a fogyasztóhoz. Ennélfogva minden gabona természetes vásárlója a malom. A malom biztosítani akarja ugyan magának hosszú időre a felőrlendő gabonát, de azt mind megvenni és tárolni se nem tudja, se nem akarja. Viszont a liszt elhelyezését jólőre biztosítania kell, tehát siet, hogy lisztet mennél többet adjon el, ennél fogva lisztet ad el előre későbbi szállításra már most meghatározott fix áron. Miután a liszt ára a gabona árától függ, a hosszabb időre előre meghatározott lisztárakban rejlő kockázatot csak akkor viselheti el, ha lerögzítette magának a gabonaárakat is. De egyszerre meg- és átvenni és tárolni az összes gabonát, ami az eladott lisztet fedezi, esetleg kényelmetlen neki, ennél fogva megveszi mindazt a mennyiséget a határidőpiacon, amit még nem tárol a raktárakban. De a malomnak meg kell szereznie a gabonát valóságban, hogy az előre eladott lisztet leszállíthassa s így, mikor a határidő lejár, a határidőre vett gabonát tényleg átveszi, de esetleg nem

attól, aki neki határidőre eladott, hanem valaki mástól, aki tényleg szállítani akar. A malmok által felőrölt gabona, azaz a liszt, túlnyomó nagy részben a pékekhez kerül, akik azt közvetlenül fogyasztható cikké dolgozzák fel. A pékeknek is érdeke, hogy lisztszükségletüket előre, hosszabb időre fedezzék. Ezt azonban csak fix áron tehetik. A liszt ára azonban szorosan összefügg a gabona árával. Ha valami okból a gabona ára lemegy, a liszt ára is lemegy s végeredményben a pékárak ára is esik. Előre, hosszabb időre tehát fix áron megvenni a lisztet, a pékre nézve is kockázatot jelent. De ő is kikapcsolhatja ezt a kockázatot, ha annak a lisztnek megfelelő gabonát, amit fix áron későbbi szállításra vett, elad a határidőpiacon s amint a lisztet átveszi, amelynek időpontját az eladó malom állapítja meg, ugyanannyi gabonát a határidőpiacon, ugyanarra a hónapra, mint amelyre az imént vett, elad s így a határidő eladásait és vételeit kiegyenlíti. Amint látjuk, mind az árut előállító termelő, mind az azt szétosztó kereskedő, valamint az azt feldolgozó malom- és pékipar egyformán rá van utalva a határidőüzletre abból a célból, hogy a különben elviselhetetlen kockázatot

- ami az árhullámból reájuk háramlana — kiküszöböljék. Kiküszöbölik pedig azáltal, hogy a jelen pillanatot összekötik egy későbbi pillanattal, a mai piaci eseményeket összekötik a 2—3—4—6 hónap múlva beálló piaci eseményekkel, vagyis a piacot időbelileg kihúzzák jóformán egy egész esztendőre.

A piacnak egy ilyen tökéletes működése azonban, amely mind a térbeli, mind az időbeli távolságot le tudja győzni, csak akkor születhetik meg, ha a piac kellő módon van szervezve. A piacoknak ez a kellő módon való szervezése az árutőzsdék intézménye. A tőzsde megszervezett piac. A szervezés, a szabályozás, ami a tőzsdét mint piacot jellemzi s más piacoktól megkülönbözteti, többirányú. Az első szabályozás vonatkozik az árukra, amelyek ott ügyletkötés tárgyát képezik. Minden tőzsde fogalmához tartozik, hogy pontosan körül vannak írva az ott forgalmazható áruk lényeges ismérvei s csak azok az áruk képezhetik a tőzsdei forgalom tárgyát, amelyek pontos ismérveik szerint az illető tőzsde szabályaiban körül vannak írva s amely áru forgalmaztatik, annak a tőzsde által megállapított ismérvekkel bírnia kell, különben az áru nem szerződészerű, nem szokványyszerű. Másodszor vonatkozik a szabályozás a megkötött ügyletek jogi tartalmára, amelyek tipizálva vannak, azaz meg van mondva a tőzsde szabályzataiban (szokványaiban), hogy a megkötött ügyletek milyen jogi tartalommal bírnak s csak ilyen tipizált, meghatározott jogi tartalmú ügyletek köthetők a

tőzsdén, más tartalmú ügyletek nem. Harmadszor szabályozva van, hogy az ügyleteknek, a kötött szerződéseknek mi a szankciója. Ez a szankció lehet az, hogy mindenkivel szemben érvényes bíraskodást gyakorol a tőzsde vezetősége a tőzsdén kötött ügyletekből felmerülő vitás kérdésekben, tehát biztosítva van az előírások érvényesítése, vagy enélkül a szabályozás betartása azáltal van biztosítva, hogy aki azokat nem tartja be, azt kizárják a tőzsdéről, az nem jöhet többet ügyleteket kötni a tőzsdére. Éppen ezért a szabályozás arra is ki szokott terjedni, hogy milyen előfeltételei vannak annak, hogy valaki egy tőzsdén ügyleteket kössön. (Tőzsdetagság stb.) A piac ilyen módon való szabályozásának szükségességét a gyakorlati élet tapasztalata mutatta meg, nem pedig valami elméleti elgondolás alapján születtek meg a tőzsdék. De a gyakorlat azt is megmutatta, hogy csak a piacoknak ilyen szabályozása mellett lehet célszerűen lebonyolítani azt a nagy áruforgalmat, amelyet a belföldi és a nemzetközi kereskedelem már mint egy évszázada bonyolít le s ami a világ összes terményeinek a világ összes népei közt való szétosztása által az általános emberi életszínvonalat s ami ezzel egyet jelent, az emberi civilizációt és kultúrát nagyban emelte. Amilyen egyszerű és természetes ma az, hogy az áruknak az az óriási tömege, ami ma a termelőtől a kereskedelem közvetítésével a fogyasztóhoz vándorol s amelynek a nagyságára csak jellemző az az adat, ami a nemzetközi kereskedelem 1929. évi fentidézett 68.129 millió régi aranydollar értéke, csak a megszervezett és szabályozott piacok, tehát az árutőzsdéken keresztül lehetséges, mégis olyan különös, hogy a megszervezett és szabályozott piac, a tőzsde intézményét nem a materiális jóságok forgalma hozta a világra, hanem az inmateriális javak, tudniillik a vagyonok, a tőkék, illetőleg a hitel forgalma.

Már fentebb utaltunk arra, hogy minden tőke csupán tényleges megtakarításból áll elő, vagyis abból, hogy emberi erőfeszítésünkkel és a természet ősforrásaival és őserőivel előállított javak egy részét nem fordítjuk a folyamatosan napról-napra jelentkező szükségleteink kielégítésére, hanem eltesszük azt olyan szükségleteink kielégítésére, amelyek csak később, évek múlva merülnek fel. Ez a tartalékolás csak úgy lehetséges, kis kivételeket nem tekintve, ha a fogyasztástól most elvont jóságokat újabb jóságok termelésére fordítjuk, vagyis termelési célokra befektetjük. Ha ezt a befektetést nem magunk eszközöljük, hanem másra bízuk azt, akkor már nem hatalmunkkal rendelkezünk azok felett, hanem csak a jogrend közbelépésével, mert az átengedés fejében bizonyos jogokat enged nekünk

az illető termelési eszközökhöz, vagy eszközökre. Ezek a jogok és követelések az évezredek óta ismert jogrendek szabályai szerint is mindig átruházhatók voltak. De mióta az utolsó századok jogkifejlődése kifejlesztette azt a lehetőséget, hogy ezek a jogok és követelések könnyen, kockázat és költség nélkül úgy ruházhatók egyik emberről a másikra, mint a testi tárgyak, azóta ezekben, a lényegében testetlen javakban is megindult egy olyan forgalom, egy olyan kereskedés, mint a materiális javakban. Így keletkezett a tőkepiac, ahol elsősorban a már létező beruházásokhoz fűződő jogok és követelések cserélhetnek gazdát, éppen úgy pénzfizetés ellenében, mint a jószágok, de másodsorban új beruházásokra szükséges tőkét találhatnak olyanok, akik kellő jövedelmezőséggel és kellő biztonsággal tudják kecsegtetni azokat, akiknek új, még be nem ruházott megtakarításaik vannak. Mikor a jogi és technikai fejlődés lehetővé tette azt, hogy vagyontárgyakra vonatkozó jogok és követelések egy testi tárgyban lettek inkorporálhatók, megtestesíthetők, s így a jogok és követelések bizonyos testi tárgyak átadásával cserélhettek gazdát, akkor megszülettek az értéktőzsdék. Az értéktőzsdéken bizonyos vagyonszösszegeknek a résztulajdonát magában hordozó okmányok, a részvények s bizonyos adósokkal szemben fennálló követelések hányadrészeit magában hordozó okmányok, kötvények, vagy egész rövid lejáratra szóló fizetési ígéretek, váltók és csekkek képezik a forgalom tárgyát s ezek az okmányok a forgalom szempontjából teljesen az áruk tulajdonságait veszik fel s a forgalom szempontjából áruk-nak tekintetnek. A jogbiztonságnak az a foka, amely mellett nyugodtan lehet megtakarításainkat másokra bízni, ha a gazdasági fedezetek megvannak, tette lehetővé a hitelgazdálkodást, ami a mai fejlett kapitalisztikus termelési rendszerünk alapja s amelynek egyik elengedhetetlen eszköze az értéktőzsde intézménye.

A HITELGAZDÁLKODÁS.

A megosztott munkával termelő társadalomban az emberek a maguk célszerű erőfeszítéséért nem az általuk termelt javakat kapják meg, hanem kapnak annyi vásárlóerőt, mint amennyit az általunk termelt jószágok magukban rejtenek. Az a vásárlóerő, amit a termelt javak helyett kapnak: a pénz. Ha már most valaki ezt a pénzt egészben vagy részben nem használja fel arra, hogy abból a szükségletei kielégítésére szolgáló javakat megszeresse magának, akkor nála pénz halmozódik fel. Ezzel kettőt tehet.

Vagy megőrzi, felhalmozza pénz alakjában, teaurálja abból a célból, hogy később, majd ha szükségletei kiegyenlítése végett szüksége lesz rá, igénybe vehesse, de tehet vele másat is, azt t. i., hogy ezt a pénzt, ezt a megtakarítást javak termelésére használja fel. Erre azonban ő maga a legtöbb esetben nem képes s így odaadja másnak, aki azt a termelés céljaira tudja felhasználni és az igénybe vett tőkék után kamatot is tud fizetni. Ez a kamatélvezet lehetősége arra fogja csábítani azokat, akik munkájuk eredményét nem fogyasztják el, szóval megtakarításokat érnek el, hogy ezeket a megtakarításokat kamat ellenében engedjék át másoknak, akik azt leg-tágabb értelemben vett termelésre használják fel. Vagyis azt a követelés-süket, ami a termelésben való részvétel fejében őket a közösséggel szemben megilleti s pénz alakjában gyűlik fel náluk, tovább hitelezik. Hogy ez a továbbhitelezés lehetséges legyen, ahhoz a jogi és gazdasági rendnek egy meglehetősen magas fokot kellett elérnie. A jogrendnek el kellett érni azt a fokot, hogy az adós, akinek valaki megtakarításait átengedte, ne búj-hasson ki fizetési kötelezettsége alól, hanem a jogrend képes legyen őt kötelezettségének teljesítésére kényszeríteni, s a gazdasági rendnek el kellett érni azt a fejlődési fokot, hogy a jogrend által kiszabott parancsok végrehajtása gazdasági okokon meg ne hiúsuljon. Hogy az adósnak vagyónát tényleg lehessen likvidálni, ha a fizetésre őt kényszeríteni kell. A jogrendnek és gazdasági rendnek egy ilyen fejlett színvonala az, ami a hiteligazdálkodást képes volt létrehozni, s amelynek egyik ága az, amit az értéktőzsdék bonyolítanak le, tudniillik azt, hogy mindenki, aki akarja, a maga tényleges megtakarításait akár közvetlenül, akár közvetve kamat ellenében a termelés rendelkezésére bocsáthatja, miáltal a termelést fokozza. Nagyobbmértvű fokozás azért lehetséges, mert a megtakarítások a kifejlődött hitelforgalom következtében mindig arra a helyre juthatnak, ahol azok felhasználása az egész gazdasági élet szempontjából a legjobb határfok elérése mellett lehetséges. Ennek a tőkeeloszlásnak, vagyis a legnagyobb határfokot kiváltó hiteligazdálkodásnak a központja, elosztó szerve az értéktőzsdé. Mindenki, akinek megtakarításai vannak közvetlenül, vagy közvetve, itt ajánlja fel a maga tőkéjét s itt versenyezhetnek mind a hitelt nyújtók, mind a hitelt keresők azért, hogy kiki a legjobb feltételek mellett tudja elhelyezni a rendelkezésre álló tőkéket, illetőleg fedezni tőkeszükségeit. Az értéktőzsdén forgalmazott tőkék, értékpapírok forgalma formájában jelentkeznek. A tőzsdén forgalmazott értékpapírok két nagy csoportra oszthatók: először a hosszúlejáratú investe-

mentpapírokra és a rövidlejáratú papírokra, más szóval külföldi és bel-földi váltókra. Meg kell jegyezni, hogy nem minden értéktőzsde forgalmaz váltókat is. A hosszúlejáratú papírok vagy részvények, amelyek jogilag egy kereskedelmi társaság vagyონrészei, gazdaságilag egy működő vagyón-összeség meghatározott osztatlan hányadrészének tulajdonjogát jelentik az illető vagyónösszeség hozadékának megfelelő hányadrészéhez való joggal. Aki a maga megtakarításait részvénybe fekteti, az onnan csak úgy von-hatja ki befektetett vagyónát, ha a részvényt hajlandó esetleg másvalaki megvenni; mert annak a jogának az érvényesítésére, hogy a társaság fel-oszlásakor a vagyón reá eső részét likvid formában, pénzben neki kifizetik, nem gyakorlati értékű, mert az ilyen társaságok nem szoktak felszámolni csak akkor, ha akkora veszteségeik vannak, hogy a kitűzött üzleti tevé-kenységüket nem folytathatják. Ezt senki sem szokta szem előtt tartani, mikor a megtakarításait részvényekbe fekteti. Tehát csak a részvények el-adása útján remélheti, hogy befektetését visszakapja. Az az ár, amiért a részvényeket eladhatja, lehet több vagy kevesebb, mint amennyiért vette, éppen ezért az ilyenfajta értékpapírok áralakulása azokra, akik ezt bir-tokolják, nagyon fontos. Az áralakulás egyedüli tényezője természetesen itt is a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonya, de a kereslet és a kínálat mögött az azt kialakító tényezők oly szövevényes sokasága áll, amelyeket átlátni általánosságban is alig, de egyes konkrét esetekben egy-általán nem lehet. Ezek a tényezők lelkiek és anyagiak, amelyeket azonban végig elemezni alig lehet, nem is nagyon tanulságos, csak egy bizonyos, hogy mennél több és mennél bonyolultabbak azok a tényezők, amelyek a keresletre és kínálatra hatnak, annál inkább kívánatos, hogy legyen egy megszervezett piac, amely megmutatja, hogy az illető részvény milyen el-bíralásban részesül azok részéről, akik a józan emberi önérdéktől vezetve, az illető vagyontárgy értékéről szubjektív véleményüket megalkotják.

De a sok szubjektív vélemény végeredményében egy tárgyilagos meg-ítélést ad, amely előtt mindenkinek meg kell hajolni, mert azt tartósan befolyásolni senkinek sem áll módjában. A keresletet és kínálatot magát lehet befolyásolni közvetlen eszközökkel is, de a kereslet és kínálat ará-nyos kialakulására ható tényezőket befolyásolni csak nagyon közvetve s kis mértékben lehet mesterséges eszközökkel. Az az eredmény, amely a mo-dern kapitalista termelés óriási mérvű termelési eredményeiben mutatko-zik, el sem volna képzelhető az értéktőzsdék elosztó és ellenőrző műkö-dése nélkül. Ami az értéktőzsdék működéséről a részvények tekintetében

áll, az sok vonatkozásban áll a tőzsdei forgalom tárgyát képező értékpapírok másik nagy kategóriájára, a határozott kamatozású értékpapírokra, a kötvények különböző fajaira. A kötvények mind jogi, mind gazdasági szerkezetük szerint annak tulajdonosát a kötvénykibocsátó vállalat vagy intézmény, testület stb. hitelezőjévé teszi s a kötvényben kifejezett tartozás bizonyos időn belül bizonyosan visszafizetésre kerül s mindaddig, míg visszafizetve nincs, a megállapított kamatot kell utána fizetni. Igaz, hogy van a kötvényeknek egy olyan fajtája, amelyben kifejezett tőketartozást az adós sohasem fizeti vissza, csupán annak kamatait fizeti, ezek a járadékpapírok. Ilyen, papírokat csak az államok vagy városok bocsátanak ki, amelyek emberi mértékkel mérve örökéletűek. A járadékkötvények birtokosai, ha tőkéjüket másként akarják felhasználni, csak a járadékkötvény eladásával juthatnak ismét ahhoz. Viszont a járadékkötvényeknek rendes viszonyok közt az illető állam értéktőzsdéjén mindig van olyan piaca, hogy tényleg értékesíthetők is. Noha, amint látjuk, az érték forgalma két fő típusát képező értékpapír közt mind jogi, mind gazdasági szempontból, jelentékeny különbség van, ez a különbség mégis a gyakorlatban bizonyos irányban elmosódik, úgy, hogy a két instrumentum tulajdonképpen egyformán a főeszköze a hitelgazdálkodásnak. A részvények közül is a nagy részvénytársaságok részvényei, amely társaságok biztos, megalapozott üzlettel bírnak, mint bankrészvények, biztosítók részvényei, vasúti részvények, bizonyos bányarészvények stb. évenként kis változásnak alávetett osztalékot fizetnek s így megközelítik a határozott kamatozású értékpapírokat, különösen nyugodt időkben, viszont a részvényekbe, lejáratall ellátott kötvényekbe, vagy járadékpapírokba fektetett tőkét a birtokos egyaránt úgy kaphatja vissza, hogy eladja őket a piacon, mert a piac rendes működése mellett ez mindig lehetséges. A papírbirtokos szempontjából tehát gyakorlatilag bármelyik értékpapír birtoklása gazdasági szempontból olyan, mintha hitelt nyújtott volna, mert tőkéjét, igaz hogy esetleg bizonyos veszteséggel, mindig visszakaphatja. Tehát a gyakorlati eredmény az, hogy a mai egész termelés, amely túlnyomó nagy részben részvényekért, kötvényekért, vagy járadékokért beszerzett tőkével történik — amelyekbe fektetett tőke hitel módjára bármikor visszavonható —, a hitel útján igénybevett tőkékre van alapítva, ezért nevezzük ezt a termelési rendszert hitelgazdálkodásra alapított termelési rendszernek. A hitelgazdálkodásnak az egyik legfőbb tényezője az értéktőzsde, mely az illető gazdasági egység vagy körzet tulajdonképeni hitelpiaca. A most előadottak nem merítik ki

a hitelgazdálkodásnak fogalmát, mert hiszen eddig még nem szóltunk magáról a hitelről. A hitelnek gazdaságbölcseleti elméletét más összefüggésben alább fogjuk előadni.

Az értéktőzsdéknek az a forgalma, amit most ismertettünk, a hitelgazdálkodásra alapított szorosabb értelemben vett termelésnek a kulcsát jelenti. Noha a hitelgazdálkodás a szorosabb értelemben vett termelés nagymérvű fokozását, főleg a keletkezett tőkék összegyűjtése és a legjobb helyre juttatása által tudta megvalósítani, bizonyos mértékben arra is képes, hogy a jövőben keletkező tőkéket anticipálja s már most a termelés szolgálatába állítsa, ami által fokozza a termelést s így gyorsítja az újabb megtakarításokat, ennél fogva bizonyos mértékben önmagát felfokozó hatást tud elérni. Ennek a megértését a hitelszervezettel kapcsolatban kifejtendő fogják teljes mértékben lehetővé tenni. A hitelgazdálkodásnak eredményei szempontjából mutatkozó jelentőségét és messzemenő kihatásait könnyebb átlátni, ha a hitelpiacokon, az értéktőzsdéken ugyancsak forgalom tárgyát képező rövidlejáratú értékpapírok gazdasági szerepét vizsgáljuk meg. Noha a váltó jogi minősítése szerint fizetésre irányuló egyoldalú írásbeli ígéret, tehát érvényesítésének nem előfeltétele az, hogy azért az, aki a fizetést ígéri ellenértéket kapott légyen, a gyakorlati élet mégis azt mutatja, hogy csak olyan váltók kerülnek forgalomba, amelyekért valaki ellenértéket adott, tehát lényegében hitelt vett igénybe a váltó adása ellenében. A piacra kerülhető váltókat mindenkor az erre hivatott pénzüintézetek vagy bankcégek teremtik meg hitel nyújtásával s a váltót tárcájukba veszik.

Ezt azonban bizonyos, nagyon szűk korlátokon túl csak azért tehetik, mert ezek a váltók is forgalom tárgyát szokták képezni a piacon. Ezek a váltók is eladhatók; vannak bizonyos piacokon egyes pénzüintézetek, amelyek ilyen váltókat vesznek s ha más nem veszi, egy bizonyos mennyiséget biztosan vesz a jegykibocsátó központi bank. Ezek az összegek, amelyek váltók ellenében kerülnek a gazdasági életbe, többnyire a termelő tevékenység rövidlejáratú tőkeszükségleteit, vagy az azzal egyenlő fontosságú kereskedelem szükségleteit elégítik ki. Ezeknek a rövid tőkebefektetési lehetőségeknek is a kiindulópontja az egyes gazdálkodóalanyok tényleges megtakarítása, melyet ők valamilyen okból nem akarnak hosszúlejáratú értékpapírokba elhelyezni. A hitelszervezet ezeket a nála elhelyezett tőkéket helyezi ki váltókra s ezek a váltók kerülnek esetleg a pénzpiacon eladásra, de az egész kereskedelemnek s így közvetve a termelés bizonyos részeinek pénzzel való ellátása is ezzel a hitelművelettel történik. A rövidlejáratú hitel-

gazdálkodás első létszaka kezdődik azzal, hogy maguk a termelők is a befektetett s többnyire hosszúlejáratú hitellel finanszírozott tőkéiken kívül igénybevesznek rövid, 3—6 hónapos váltók ellenében hiteleket. A váltók ellenében felvett pénzt üzemükben javak előállítására, például: munkabérek kifizetésére használják fel s mikor az áru piacra kerül, annak vételárából beváltják a váltót. Az árukat, amelyeket a termelők előállítanak, a gazdasági élet természetes tagozódása értelmében, a nagykereskedelem veszi át s kell, hogy annak árát a termelőnek kifizesse. De amint a termelési időszak alatt termelési célokra szükséges összegeket a termelők hitelművelettel fedezik, úgy a nagykereskedők sem saját tényleges megtakarításaikból fizetik ki a termelőket, hanem többnyire váltót adnak érte, amit a termelő leszámítottat a hitelszervezet valamelyik tagjánál s a kapott ellenértékből beváltja a saját korábbi váltóját. Vagyis a termelő által teremtett váltó helyébe lép a nagykereskedő váltója. A nagykereskedelem gondoskodik az áruknak a szétosztásáról az egész világon. Ha az áru idegen országba kerül, akkor többnyire az importáló ország nagykereskedőjéhez, különben a nagykereskedőtől az áru a szétosztó vagy kiskereskedelembe kerül, amely közvetlen áll összeköttetésben a fogyasztóközönséggel. A kiskereskedő a megvett áruért szintén váltót szokott adni, amelynek leszámítolásából származó eredményből a nagykereskedő beváltja a saját váltóját, vagyis az ő váltója helyébe a kiskereskedő váltója lép. A kiskereskedő az árut eladja a fogyasztónak a naponként folyamatosan jelentkező szükségletek szerint, de ő már készpénzt kap az árujáért. Ha helyesen tudja megítélni az üzleti helyzetét, akkor három hónap múlva, mikor a váltóját be kell váltani, az áruk eladásából már be kellett folyni annyinak, mint amennyi a váltó beváltására szükséges. Ha tehát, könnyebb megértés kedvéért, abból a szemiatikus esetből indulok ki, hogy valamely termelőnek bizonyos árumennyiség termelésére háromhónapi időre van szüksége, ugyanannyira van szüksége a nagykereskedőnek, hogy a termelőtől átvett árut a kiskereskedőhöz juttassa s ugyanannyi idő kell a kiskereskedőnek, hogy ugyanazt az árut a fogyasztóhoz juttassa, akkor az a tőke, amit az áru magában foglal, tulajdonképpen kilenc hónapig van lekötve, kilenc hónap múlva áll újabb termelés céljaira rendelkezésre. A hitelgazdálkodás nélkül először kellene, hogy a termelőnek a saját megtakarított tőkéje legyen benne három hónapig, azután a nagykereskedő s végül a kiskereskedő saját tőkéjének kellene benne lenni három hónapig, vagyis hogy áru termelése és annak a fogyasztóhoz való eljuttatása lehetséges legyen, háromszor akkora

tőkének kellene rendelkezésre állani (a termelőnél, a nagykereskedelelemnél és a kiskereskedelelemnél), mint amennyi tőke az elosztásra kerülő áruban magában van, vagy ha a termelő tenné bele a tőkét s azt csak akkor kapná vissza, mikor a fogyasztó az árut megveszi, háromszor annyi ideig volna benne a tőkéje, ami órá nézve a termeléshez sokkal nagyobb forgótőke szükségletét jelentené, mint a hitelgazdálkodás mellett.

A hitelgazdálkodás útján lehetséges, hogy ennek az összegnek egy kis töredéke szükséges csak, hogy tényleges megtakarításban rendelkezésre álljon. Ennek a megérthetése kedvéért gondoljuk végig a következő mesterségesen felépített esetet. Ha a termelt áru termelésének megkezdésétől a fogyasztóhoz jutásának befejezéséig háromszor három hónap kell, akkor a folyamatosságot három termelési ciklus valósítja meg. Miután a termelés folyamatos, könnyebb megértés kedvéért megvizsgálhatjuk a három termelési — elosztási — fogyasztási időszak közül az utolsót. A gyáros igénybevesz egy bizonyos hitelt, háromhónapos váltó alapján, akkorát, amely az általa három hónap alatt termelendő áruk majdani eladási áránál bizonyos mértékben kisebb, amely összegre a munkabérek kifizetéséhez van szüksége. A váltót a hitelszervezet valamelyik tagja leszámítolja részére s az ellenértéket szokás szerint nem fizeti ki neki készpénzben, hanem folyószámlán jóváírja neki, ami felett rendelkezhetik. A termelő a neki jóváírt összeget nem veszi azonnal igénybe, hanem olyan mértékben, mint ahogy a háromhónapi termelési időszak alatt az ő kiadásai felmerülnek. Vagyis például minden héten igénybe fog venni annyit, mint amennyit munkásai fizetésére ki kell adnia. A felvett összegek tehát olyanokhoz kerülnek, akik azt közvetlen fogyasztási célokra használják fel. Ez a pénz tehát eljut a kiskereskedőhöz olyan áruk fejében, amelyek gyártása a harmadik gyártási időszak kezdetét hat hónappal megelőzte. A kiskereskedő a nála összegyűlő pénzt nem őrzi magánál, hanem napról-napra, vagy legkésőbb hetenként elhelyezi azt folyószámlán, a hitelszervezet valamelyik tagjánál, hogy összegyűjtse a pénzt váltója beváltására, mellyel a most eladásra kerülő árukat megvette. Ügy, hogy amennyit a gyáros minden hét végén munkabérek kifizetésére folyószámlája terhére a hitelszervezetből kivesz, körülbelül ugyanannyi egy hét múlva oda a kiskereskedőtől megint a kiskereskedő folyószámlájára befolyik, tehát tulajdonképpen csak egyheti összeg az, ami a hitelszervezetből pénz alakjában k. kerül. A kilencedik hónap végén a gyáros folyószámláján semmi követelés sem

lesz, ellenben esedékes lesz a váltója, viszont a kiskereskedő folyószámláján rajta lesz egy akkora összeg, amekkora szükséges váltója beváltásához; a kiskereskedő ezzel beváltja a váltóját s újabb árut vesz a nagykereskedőtől, mégpedig azt az árut veszi meg, amit a gyáros a második háromhónapi periódusban gyártott, s az áruk vételárát fedezi egy újabb váltóval, amit átad a nagykereskedőnek, akitől az árut átveszi. Ezt a váltót a bank leszámítja a nagykereskedőnek s őt folyószámlán elismeri a leszámítás eredményével, ezzel a nagykereskedő beváltja az ő lejáró váltóját, amivel három hónappal előbb a gyárosnak kifizette az árut, viszont a nagykereskedő is újabb árut vesz a gyárostól, mégpedig azt az árut, amelyet a gyáros a harmadik periódusban gyártott, fizetésül váltót ad, melynek leszámított eredményéből a gyáros kifizeti azt a tartozását, amit kötött, mikor a gyártás harmadik periódusát megkezdte. Ilyen módon a háromhónapi gyártási periódus alatt előállított áruknak az előállításának megkezdésétől a fogyasztók által való elfogyasztásának befejezéséig, amihez az áruk létrehozásánál felhasznált tőkék hat-kilenc hónapi lekötésére volna szükség, ha hitelgazdálkodás nem volna, a hitelgazdálkodás kielégítő működése mellett ennek az összegnek csupán egy hétre eső arányos részére, tehát körülbelül egy tizenharmad részére van szükség, tehát a felhozott szemiatikus példában a gyártott és forgalomba hozott áruk értéke 10—12-szeresen haladhatja meg azt a tényleges készpénzösszeget, amelyet a gazdasági élet ilyen célra fordított. Az előadottak a hitelgazdálkodásnak csak egy szemiatikus menetét tüntetik fel a fogalmak megértése végett. A valóságban nem így bonyolódik le minden az utolsó betűig, mint ahogyan a szemiatikus példa felderítette, de a példa alkalmas a hitelgazdaság menetének feltüntetésére, megértésére. Hogyha a hitelgazdálkodásnak ezt a menetét megértjük, akkor azonnal azt is megértjük, hogy a hitelgazdálkodásnak, amely a termelésnek és fogyasztásnak oly hihetetlen mértékben való emelkedését tette lehetővé — a tőzsdén kívül, amely mint szervezett hitelpiac szerepel, más elengedhetetlen gazdasági tényezője is van, t. i. a hitelszervezet.

A pénz bizonyos hitelt jelent. A pénzt általában úgy szokták definiálni, hogy az értékmérő és csereeszköz, vagy röviden: az értékek közös nevezője. De miért lehet a pénz értékmérő és csereeszköz? Csak azért, mert a vásárlóerő hordozója, mert benne van felhalmozva, megtestesítve a vásárlóerő. Ámde maga a vásárlóerő honnan származik? Vásárlóereje csak annak lehet, aki valamilyen jószágot állított elő, vagy szolgáltatást teljesít.

amivel más jószágot vagy szolgálatot elcserélhet. Szóval, aki résztvesz a maga munkájával vagy tőkéjével a termelésben s ezért a termelt javak bizonyos hányada jár neki, miként az aratómunkásoknak jár a learatott gabona bizonyos hányada. Ha az illető ezt a hányadot nem fogyasztja el azonnal, hanem elteszi azért, hogy majd későbbi szükségleteit elégítse ki vele, akkor tőke keletkezik. Ha az illető nem a neki juttatott jószágot tartalékolja a későbbi szükségleteire, hanem azt a pénzt, amit azért másvalaki ad, ezt csak abban a feltevésben, abban a hitében és bizalmában teheti, hogy viszont azt a pénzt, amit kapott a termelésből neki járó és jutó javakért, később megint átcserélheti olyan jószágokra, amelyekkel szükségleteit közvetlenül elégítheti ki. Vagyis az illető, aki pénzt tart, az nem fogyasztotta el mindazt a jószágot, ami a termelésben való részvétel fejében neki járt, hanem belenyugodott, hogy azt más fogyassza el és ő majd egy későbbi időpontban vegye ki a termelt javakból azt, ami neki a mostani közreműködéséért jár. Ő tehát hitelez a termelő- és fogyasztótársadalomnak, hitelezi a reá eső javakat azáltal, hogy azoknak elfogyasztásától tartózkodik, de biztosítja magának a pénz birtoklása által, hogy azokat a javakat, amelyeket most nem fogyasztott el, későbbi fogyasztás végett megszerezhesse. A vásárlóerő a gazdálkodó társadalomnak nyújtott hitelből származik, tehát a pénz mint vásárlóerő hordozója tulajdonképpen a társadalomnak nyújtott hitelt testesíti meg, annak hordozója, tehát egy olyan vásárlóerő, ami mindig csak a múltban tényleg keresztülvitt sikeres termelés eredményéből származhat. Ha azonban a vásárlóerő alapja a termelésben való részvétel s a sikeres termelés eredményében való részesedés, akkor annak az anticipálása nem lehetetlen, akkor vásárlóerő származhatik, levezethető abból is, hogy valaki a jövőbeli részvételét a termelésben s e részvétel folytán a termelt jószágokból neki járó részesedést, amit majd nem fog elfogyasztani, leszámítolja, s mint vásárlóerőt használja föl. Vagyis a hitelt használja fel vásárlóerő gyanánt, mert vannak olyanok egy bizonyos körben, akik hisznek és bíznak abban, hogy az, aki ilyen anticipált vásárlóerőt használ föl, az a termelésben való részvételével fog annyi jószágot termelni, amelynek a csereértéke, szóval vásárlóereje lesz annyi, mint amennyit az előre igénybevett vásárlóerő kitett. A hitel tehát a jövő termelés eredményének, illetőleg ebben az eredményben rejlő vásárlóerőnek a mai napon való felhasználása, anticipálása. Míg a pénz maga a múlt termelés eredményében rejlő tényleges vásárló-

erő megtestesítője. A gazdálkodó társadalomnak a legprimitívebb korszakában jelentkezik már a munkamegosztás elvének, habár kezdetleges, megvalósítása s így a szükségletek kielégítése csak a termelt jószágok cseréje útján lehetséges. Amíg az egyes termelt jószágok minden közvetítőeszköz nélkül cserélnek gazdát, míg minden jószág eljut oda, ahol az a szükségletek kielégítése szempontjából a legnagyobb haszonnal használható fel, addig azt szoktuk mondani, hogy a társadalom naturalgazdálkodást folytat. Ez a naturalgazdálkodás akkor alakul át pénzgazdálkodássá, mikor a javak cseréjét a pénz közvetíti, mikor pénzért adnak és vesznek az emberek javakat és szolgáltatásokat s amikor a termelés eredményének a tartalékolása a jövő szükségletek szempontjából már szintén pénzben jelentkezik. Mikor a múltban tényleg termelt hasznos jószágok csereértéke, mint vásárlóerő a pénzben jelenik meg s a gazdaság mozgatója a múltban tényleg termelt javakban rejlő vásárlóerő a pénzben él tovább, akkor megszületik a pénzgazdálkodás. Ilyen volt a gazdasági élete az európai népeknek, különösen a merkantilista gazdaságpolitikai irányelv uralma alatt. Mikor a szellemi és gazdasági kultúra már odáig fejlődik, hogy a javak termelésének, szétosztásának és fogyasztásának egyik tényezője a jövőben termelendő javakban rejlő vásárlóerő anticipálása, a jelenre való vetítése lesz, akkor születik meg a hitelgazdálkodás. Tehát a hitelgazdálkodás lényege a pénzgazdálkodással szemben az, hogy a hitelgazdálkodás a jövő termelésből származó vásárlóerőt anticipálja s használja fel a jelen termeléshez, míg a pénzgazdálkodás a múlt termelésből származó vásárlóerőt használja föl a jelen termeléshez. A pénz- és hitelgazdálkodás azonban egymásba folyik s egymástól élesen el sem választható, a hitelgazdálkodás alapja — a jövő termelésből származó vásárlóerő anticipálása — lehetetlenség a múlt termelésből származó vásárlóerő, vagyis a tényleges megtakarítások nélkül. A hitelgazdálkodás is a tényleges megtakarításokon épül fel, de akként, mint egy megfordított csonka gúla, amelynek a kis területű fedőlapjára, mint a tényleges megtakarításokra egyre szélesedő rétegekben épül fel a hitelgazdálkodás. Hogy ez csak egy egészen különös szervező elv s különleges szervezet működése mellett lehetséges, az egészen szembeötlő, amint egy fedőlapjára állított csonka gúla kövei is csak akkor nem esnek szét, ha azt egy nagyon erős szerkezet tartja össze. Ez az erős szerkezet, ami a felforgatott gúlaszerű hiteléletet megteremteni és fenntartani tudja, a hitelszervezet.

A HITELSZERVEZET.

Hitelszervezeten értjük egy ország, egy termelő egység hitelintézeteinek az összeségét, amelyeket a létező pénzrendszer egy egységbe s a létező hitelrendszer egy hierarchikus szervezetbe fog össze, melynek a központjában áll a központi vagy jegykibocsátó bank. Egy pénzintézet működése első pillanatra úgy jelentkezik, hogy bizonyos számú tőkés összead egy bizonyos összeget a pénzintézet alaptőkéjére, hogy ezzel tárgyi alapot szolgáltatassanak a nagyközönség bizalmára. Ha a közönség bizonyos körének bizalmát sikerült megnyerni, akkor a közönség a maga megtakarított pénzét betétként elhelyezi abban a pénzintézetben, amely ez után a pénz után kamatot fizet. Viszont a pénzintézet a nála összegyűlt tőkéket megfelelő biztosítékok ellenében kölcsön adja másoknak, akiknek erre szükségük van s a kölcsönökre kellő biztosítékokat tudnak nyújtani s megfelelő kamatokat tudnak fizetni. Szóval úgy látszik, hogy a pénzintézet semmi más, mint közvetítője annak, hogy a gazdálkodó társadalom pénz alakjában jelentkező tényleges megtakarításai hasznosítás végett azoknak a kezébe kerüljenek, akik azokat a maguk üzleti körében legjobban s a visszafizetés legnagyobb biztosságával tudják használni. A pénzintézet tehát semmi más, mint egy közvetítő, gócpontja különböző kötelezettségeknek. A pénzintézet a nála látra elhelyezett betéteket kiadja például háromhónapos váltókra. Azonnal esedékes kötelezettségeket vállal, amelyekkel szemben bizonyos idő múlva esedékes követeléseket szerez. Ez így volt a tiszta pénzgazdálkodás korában és a hitelgazdálkodás nélkül. Valójában ma a hitelgazdálkodás korában a pénzintézetek különösen összefüggésükben mint hitelszervezet ennél sokkal többet tesznek s ennél — tudniillik közvetítésnél gazdaságilag sokkal magasabbrendű életműködést végeznek. Az imént azt mondtuk, hogy a hitelgazdálkodás a jövő termelésből származó vásárlóerő anticipálása, vagyis a vásárlóerőnek, amely a termelésből csak a jövőben fog valakinek rendelkezésére állani, már mostani rendelkezésére bocsátása. De ki és hogy bocsátja az illető rendelkezésére és miből ezt a vásárlóerőt és hol van a rendelkezésrebocsátás határa, mert hiszen a jövő termelésből származó vásárlóerő beláthatatlan, hol vannak és mik azok a korlátok, amelyek egy ilyen végtelen vásárlóerő anticipálásának határt szabnak?

Ezt a határt és ezt a módot a hitelszervezeten keresztül végeredményben központi bank szabja meg. Tehát a központi bank az, amely bizonyos természetes korlátok között a hitelgazdálkodás révén anticipá-

lásból származó vásárlóerő teremtésének határait megszabja. Mi már most az a magasabbrendű gazdasági életműködés, melyet a hitelszervezet végez s ami annak mai termelési rendszerünkben a legfontosabb szerepet juttatja, úgy, hogy működését körülbelül azzal lehet összehasonlítani, mint ami az emberi szervezetben a vérkeringés. Ez a pénzüintézetek hiteltermelő működése. A hitelszervezet feladata és hivatása mai gazdasági kultúránk színvonalán az, hogy a közönségnek hiteleket nyújtson. De nem a hitelintézetek egyéni elhatározásán múlik az, hogy a közönségnek hiteleket nyújtanak és hogy mily mennyiségű hitelt nyújtanak, hanem ez tőlük független, általuk alig befolyásolható körülményektől függ. Ez függ a pénzüintézetek likviditásától. Egy pénzüintézet, illetőleg az egész hitelszervezet likviditásán értjük azt az arányt, amely mutatkozik a hitelszervezetnek a nagyközönséggel szemben fennálló összes tartozásai (betétek) és a pénztárukban lévő készpénz és a központi bankkal szemben fennálló zsrírkövetelések összege, szóval likvid fizetési eszközei között. Minél nagyobb ennek az aránynak a mutatója, annál kisebb a hitelszervezet likviditása és megfordítva, minél kisebb ennek az arányszámnak a mutatója, annál nagyobb a likviditás. Hogy a hitelszervezet mennyi hitelt nyújt a hitelt kereső közönségnek, ez elsősorban attól függ, mennyi fizetési eszköz folyik be a pénzüintézet pénztárához, illetőleg pontosabban és általánosabban kifejezve, az új hitelek nyújtása attól függ, hogy mily mértékben változik meg a létező arány a bank összes tartozásai és likvid fizetési eszközei között, akár a tartozások csökkenő, akár a likvid eszközök növekvő irányú megváltozása, akár mind a két folyamat bekövetkezte által. A folyamat elindítását és lebonyolódását körülbelül így kell elképzelni. A hitelszervezőt minden tagjához folynak be bizonyos összegű betétek. A gazdálkodó közösség a maga termeléséből származó, akár csak átmenetileg, akár hosszabb időre fel nem használt vásárlóerőt felhalmozza, részben biztonsági szempontból, részben azért, hogy kamatot kapjon, betétként helyezi el azt egy pénzüintézetnél. Vagyis a kezében lévő fizetési eszközt a vásárlóerő, a társadalomnak nyújtott hitel hordozóját fölcseréli a bankkal szemben keletkezett vásárlóerő igénylésére irányuló joggal. Ily módon a banknak keletkezik tartozása, amely után neki bizonyos megállapodászerű kamatot kell fizetnie, s amely tartozásnak neki vagy látra, vagy rövid felmondásra kell eleget tennie. A bank azonban csak akkor tud a tartozása után kamatot fizetni, ha ő maga is szerez másokkal szem-

ben kamatozó követelést. Ezt pedig ő csak a nála elhelyezett vásárlóerő további kikölcsonzásával, vagy értékpapírokba való fektetésével érheti el.

Mielőtt tovább mennénk, felmerült a kérdés, mi teszi egyáltalán lehetővé a kamatfizetést. Pecunia pecuniam non parare potest (pénz pénzt nem szülhet) régi egyházi elvvel szemben a gazdasági élet fejlődésével már régen rájött a gazdálkodó társadalom arra, hogy kamat nélkül kölcsön nem létezik. De a kamatfizetés mélyebb, hogy úgy mondjuk, gazdaság-bölcseleti okát és lehetőségét csak a klasszikus gazdasági elmélet munkálta ki. Ha ezt a folyamatot egyszer végiggondoljuk, egyszerű és világos lesz előttünk a kamatszolgáltatás lehetősége és természetessége. Minden termeléshez tőke és munka szükséges. Tudjuk, hogy a tőke a termelés eredményének el nem fogyasztott része. Ha ezt az el nem fogyasztott részt újból termelésre fordítjuk, akkor, ha elég ügyesen járunk el, elérhetjük, hogy a termelés nettó eredménye, vagyis az összes termelt javak csereértéke — a bennük felhalmozódó vásárlóerő — a munkára eső rész levonása után is nagyobb lesz, mint amekkora az a vásárlóerő volt, amit a befektetett tőke magában hordozott. Ennek a lehetőségnek legmélyebben fekvő lélektani oka az emberi szükségletek végtelenségében, kielégíthetlenségében leli magyarázatát, abban, hogy minden kielégített szükséglet után új szükségletek keletkeznek, amelyek kielégítést keresnek. Az emberi léleknek ez az isteni adottsága hozza magával, hogy a termelés helyesen megválasztott irányban való fokozódása a szükségletek fokozódását is maga után vonja, ezért lehetséges az, hogy noha az új tőkék befektetésével megindított termelés az össztermelés mennyiségének a fokozódását jelenti, mégis az újonnan befektetett tőkével termelt jóságok összegéből a munkára eső rész levonása után megmaradó rész is nagyobb vásárlóerőt hordoz, mint aminőt a befektetett tőke magában hordozott. A két vásárlóerő közötti különbség egyrésze kamat, másrésze a vállalkozó nyeresége, vagyis annak a kockázatvállalásnak és sikernek a jutalma, amiért valaki a termelés fokozására vállalkozik és ott eredményt ér el.

Az a körülmény, hogy a sikeres termelési folyamat a levonandók levonása után is nagyobb csereértékű (vásárlóerőt hordozó) jóságot hoz létre, mint amennyi vásárlóerőt hordozott a befektetett tőke, szinte tiszta észparancsként írja elő, hogy ebből a többletből egy rész jár annak, aki a tőkét termelési célra fordította. Szórol-szóra véve az egyház jelmondatát, hogy pénz nem szülhet pénzt, igaz. Mert a pénz tényleg csak akkor szülhet pénzt, ha a termelésre fordítják, vagyis

jószágokra cserélik át, amelyekkel új jószágokat hoznak létre. Tehát nem a pénz szüli a pénzt, hanem a jószág szüli a jószágot. Ennélfogva a bank is csak akkor fizethet, illetőleg akkor kaphat kamatot, ha a nála felhalmozott vásárlóerőt tovább adja termelési célokra, vagyis a banknál elhelyezett betéteken a termelés célját szolgáló jószágokat kell vásárolni s azokat újabb jószágok termelésére kell fordítani. A pénz ilyen kihelyezése mellett nyilvánvaló, hogy a bank a maga követelését csak egy bizonyos idő múlva kaphatja vissza akkor, amikor az a termelés folyamatának valamelyik létszakában megint, mint likvid vásárlóerő jelentkezik. Így lesz érthetővé az, hogy a bank közgazdasági életműködése helyesen fejezhető ki úgy, hogy látra szóló tartozásokat vállal s később vagy határozott időre szóló követeléseket szerez. Miután azonban a bank látra, vagy rövid párnapos felmondásra esedékes kötelezettséget vállal a maga ügyfeleivel szemben, arról is kell gondoskodnia, hogy e kötelezettségeinek eleget tudjon tenni. Kétségtelen, hogy az összes betéteket tőle egyszerre vissza nem vonják. A pénzügyintézet gyakorlatból és a pénzpiac általános felfogásának ismeretéből tudja, hogy milyen likviditásra (pénztárban fekvő készpénzre) van szüksége ahhoz, hogy a vele szemben támasztható igényeknek megfelelhessen, s így tudja, hogy a nagyközönséggel szemben fennálló kötelezettségeinek hány százalékát kell készpénzben tartania, illetőleg a jegybanknál fekvő zsírókövetelésben, amit mindig készpénzzé alakíthat át. Például Nagy-Britanniában a számításba jövő nagybankoknál (klíring bankok) az utolsó évtizedben az a szokás alakult ki, hogy az összes cselekvő vagyonuknak tíz százaléka körül mozgott az az összeg, amit készpénzben, vagy az angol banknál tartottak. Miután a bankok aktívái és passzívái mindig egyensúlyban vannak, s ezeknek a bankoknak más passzívájuk, mint a közönséggel szemben fennálló betétből származó tartozásuk nincs, ez azt is jelenti, hogy a náluk elhelyezett betétek tíz százalékát tartották otthon készpénzben. Ezt az arányt nem egyedül az illető bankok állapították meg tetszésük szerint, hanem az egész gazdálkodó közösség tapasztalatokon alapuló közfelfogása, amihez az egyes pénzügyintézeteknek alkalmazkodniuk kell. Az egyes pénzügyintézetek csak azt nézhetik, hogy az összes tartozásaik és készpénzállományuk közt ez a tíz az egyhez való arány változik-e, s ha ez az arány úgy változik, hogy ennek az aránynak a mutatója tíz alá csökken, akkor a pénzügyintézet annyi új kihelyezést fog csinálni, míg az arány el nem éri ismét a fentemlített viszonyt. Tehát, ha több a készpénz, mint a tartozások tíz százaléka,

akkor ebből újabb kölcsönt engedélyez, vagy váltót vásárol, vagy bizonyos biztos piaccal bíró beruházási papírt vásárol.

Az ilyen módon kiadott pénz megint csak vissza fog kerülni hozzá, vagy egy más bankhoz, mint betét, szóval benne marad a hitel-szervezetben, s ha a pénz, amit a leszámított váltóért kiadott, betétként nála marad, akkor a helyzet az előbbi állapothoz képest alig változott, s megint fog mutatkozni nála egy bizonyos összeg, amit neki kamatra kell kihelyezni; ha pedig más pénzügyi intézményhez kerül betétként, akkor az kerül abba a helyzetbe, hogy készpénzének egy részét kamatra kihelyezze. Ez a körforgás így megy tovább. Ez az, amit a pénzügyi intézetek hiteltermelő képességének nevezünk. Ennek a tevékenységnek az eredménye az, hogy az egész hitelvolumen meghaladja a közönség megtakarításait, sőt azzal majdnem teljesen elveszti összefüggését s ez a hiteltermelő tevékenység az, ami a hiteligazdálkodásnak másik oldalát, a rövidlejáratú hiteligazdálkodást lehetségessé teszi. A hiteligazdálkodásnak ez az oldala az, amely még csak a jövőben keresztülvendő termelés eredményéből származó vásárlóerőt anticipálja, leszámítja és azt, akit erre a bizalomra érdemesnek tart, már most ellátja azzal a vásárlóerővel, amit az illető jövő termelésének az eredményével fog létrehozni. Hogy mindezt jobban megértsük, gondoljunk el egy egyszerű példát: Tegyük fel, hogy az egész hitelszervezet egy bankká olvadna össze. Ez a feltevés cseppet sem lehetetlen, mert ezt már majdnem elmondhatjuk például a szomszédos Ausztriáról, ahol minden nagy- és középbank beleolvadt az „österreichische Credit Anstalt—Wiener Bankverein“ cégű bankba. Tegyük fel, hogy Londonban egy ügyfél megjelenik egy olyan banknak a pénztáránál, amelynél megvolt az az egyensúlyi állapot, hogy összesen, a közönséggel szemben fennálló tartozásainak tíz százaléka pénzben fekszik a pénztáraiban és befizet betétként 1000 shillinget. Ez a brit bankok szokásának és felfogásának megfelelően mintegy 10.000 shilling betéthez szükséges likviditást jelent. Miután betétállománya, amely eddig B volt, ezentúl $B + 1000$ lesz, a készpénzállománya pedig, amely eddig $B/10$ volt, ezentúl $B/10 + 1000$ lesz, betétállománya és készpénzállománya úgy fog aránylani, mint $B - 1000$ aránylik $B/10 + 1000$ -hez, ennek a törtnek a mutatója biztosan kisebb, mint $1/m$ s így annyi pénzt helyezhet ki, mondjuk annyi váltót lehet a piacon vennie, amennyivel készpénzállománya a tartozásai 10%-át meghaladja, jelen esetben 900 shillinget helyezhet ki, mert $B + 1000$ shilling betét 10%-a a. m. $B/10 + 100$ shilling. A váltókért adott 900 shillinggel a bank a váltó be-

nyújtóját folyószámlán elismeri s így összes betétállománya már $B + 1000 + 900$ shilling lesz, viszont a készpénzállománya változatlan marad, mert a váltó leszámítolásából származó összeget nem fizette ki készpénzben, hanem folyószámlán írta javára s így a készpénze még mindig $B/10 + 1000$ lesz, holott elég volna $B/10 + 100 + 90$, tehát a feleslegként mutatkozó 810 shillingért újabb váltókat vehet. Ugyanez lesz a helyzet, ha a bank váltószámítolás helyett befektetési papírt vesz a piacon; kifizeti a 900 shillinget az eladónak, de ez a vételár is csak hozzá kerül betét formájában. A bank tehát ismét kihelyez egy ügyfelénél 810 shillinget s ezzel öt folyószámlán elismeri, miáltal betétállománya, a közönséggel szemben fennálló tartozása már $B + 1000 \cdot 4 - 900 \cdot 4 - 810$ shillingre fog emelkedni, ami azt teszi szükségessé, hogy a pénztárban $B/10 \cdot 4 - 100 \cdot 4 - 90 \cdot 4 - 81$ shilling, azaz $B/10 \cdot 4 - 271$ shilling legyen, holott ott még mindig $B/10 \cdot 4 - 1000$ shilling van s így 729 shillinget megint kihelyezhet egy másik ügyfelének s ezt neki jóváírja, miáltal a betétállománya $B \cdot 4 - 1000 \cdot 4 - 900 \cdot 4 - 810 \cdot 4 - 729 = B \cdot 4 - 3439$ shillinggel növekszik, ami pénztárában $B/10 \cdot 4 - 343.9$ shillinget tesz szükségessé, így a pénztárban lévő $B/10 \cdot 4 - 1000$ shillingből még 656.1 shilling tovább kihelyezhető. A bank ezt a műveletet addig folytatja, amíg az 1000 shilling készpénzben befizetett eredeti betét a tízszeresére nem duzzad föl. Ebből nemcsak az látszik, hogy a hiteltömeg sokszorosán meghaladja a közönség tényleges megtakarítását, hanem az is, hogy a hiteltömeg megnövekedésével, vagy csökkenésével párhuzamosan növekszik vagy csökken a betétállomány (a bankok tartozása) is.

Az egész hitelszervezet által kimutatott összes betétállomány tehát korántsem jelenti a közönség tényleges megtakarításait, amely szükség esetén a pénzügyintézetektől ki is vehető és más célra is fordítható. Mikor tehát a statisztika azt mutatja, hogy például 1936. december 31-én az összes magyar pénzügyintézetek betétállománya 1524 millió pengőt tett ki, az korántsem jelenti azt, hogy a közönség likvid tényleges megtakarításai ennyit tettek ki, hanem ez azt jelenti, hogy a hitelszervezet ekkora vásárlóerőt anticipált a jövő termelés eredményéből előálló vásárlóerőre, illetőleg ennél az összegnél csak annyival kevesebbet, mint amennyi a hitelszervezet pénztáraiban fekvő készpénz és zsírókövetelés volt. (1936. december 31-én 77,881.000 pengő.) A most levezetett okoskodással szemben nem jelent semmit az, hogy a hitelszervezet tényleg nem egy bankból áll, hanem sokból, mert ha a fenti elgondolást, amit könnyebb megértés kedvéért úgy képzelünk el.

hogy az egész hitelszervezet csupán egy bankból áll, akként vezetjük végig, hogy a készpénz mindig más bankhoz kerül, akkor is a hitelszervezetbe került 1000 shillingből, ami eddig nem volt abban bent, — s ez a lényeg — az összes pénzüintézeteknél összesen 10.000 shilling betét keletkezhet. Minthogy pedig a hitel volumen szempontjából az összes pénzüintézeteknél lévő fizetési eszközök mennyisége számít, nyilvánvaló, hogy a hitelvolumen mindenkor a közönség által készpénz formájában a pénzüintézeteknél elhelyezett fizetési eszközök mennyiségének (végeredményben elmondhatjuk, hogy a forgalomban lévő készpénznek) bizonyos sokszorosát fogja kitenni. Hogy hányszorosát, az a nagyközönség és a bankok, különösen a jegybank felfogásától és hitelpolitikájától függ. Hogy hányszorosát teheti ki veszély nélkül, az mindenesetre függ attól, hogy a készpénznélküli fizetési forgalom mennyire van elterjedve. Minél elterjedtebb a készpénznélküli fizetési forgalom, annál nagyobb lehet a sokszoros, s ha a készpénzforgalom teljesen megszűnne, akkor a jövőbeli vásárlóerő anticipálásának csak az az abszolút határa tudna érvényesülni, amit az imént csupán elméletinek mondtam. Maga az alapigazság, hogy a hitelvolumen meghaladja s bizonyos sokszorosát teszi ki a pénzüintézetekhez befolyó fizetési eszközöknek, nem függ attól, hogy a készpénznélküli fizetési forgalom mennyire van elterjedve, mennyire nincs.

A hitelszervezetnek ez a működése, amely valóságban hitelt, vásárlóerőt teremt, érthetőbbé válik, ha megvilágítjuk, hogy miben is áll valaképpen a hitelszervezetnek hiteltermelő hatása. Mert hiszen semmiből a hitelszervezet sem tud valamit termelni. A hitelszervezet a nála befolyó készpénzbetétekből egy vagy más formában (folyószámlahitel, váltóleszámlítás stb.) a gazdálkodó nagyközönségnek hiteleket nyújt. Ezeket a hiteleket a hitelszervezet tagjai, a pénzüintézetek nem fedezetlenül nyújtják, hanem csak megfelelő anyagi biztosítás mellett. Ezt a legáltalánosabban úgy fejezhetjük ki, hogy a hitelt élvezőnek kell akkora vagyonának lennie, amelynek józanul számított értéke a hitelt megfelelően meghaladja. A hiteltermelés tehát nem más, mint a meglévő vagyon likvidálása. Ez a vagyon azonban nem lehet más, mint vagy meglévő termelési eszközök, vagy meglévő fogyasztási javak bizonyos összesége, illetőleg ezekre vonatkozó jogok és igények. A fedezetül szolgáló vagyont úgy is kifejezhetem, hogy az vagy forgalomba kerülő, tehát vásárlóerőt magukban rejtő javak előállítására szolgáló eszközök, vagy forgalomba hozható, tehát vásárlóerőt magukban hordozó fogyasztási cikkek bizonyos tömege. A hitel-

nyújtás útján anticipálható vásárlóerőnek az abszolút határa tehát az a vásárlóerő, ami a fedezetül szolgáló vagyonból közvetlenül, vagy közvetve bizonyos idő alatt keletkezhet, illetőleg tényleg keletkezik s így az anticipált vásárlóerőt tényleg létrehozza. Ez az abszolút határ azonban csak elméletileg létezik. A termelés az időben folyamatosan történvén, elméletileg egy beláthatatlan hosszú idő termelése által teremtendő vásárlóerő is anticipálható, mindaddig, míg arra fedezetet lehet találni. Azt sem lehet elmélni útján megállapítani, hogy mekkora időköz termelése által teremtendő vásárlóerő anticipálása az, ami a gazdasági életre még nem hátrányos. A túlságos hitelkiterjesztésnek, ha a kiterjesztés egyéb premissái megvannak, éppen az a jellemvonása, hogy sokkal hosszabb időköz termelése által teremtendő vásárlóerőt anticipál, mint ahogy az korábban az eset volt. Az ilyen túlságos hosszú idő termelése által teremtett vásárlóerő anticipálása csak maguknak a termelési eszközöknek áruba bocsátása esetén azokban rejlő vásárlóerőnek a fedezetül való tekintése mellett lehetséges, ami a nyújtott hitelek immobillá teszi, megszünteti azoknak azt a jellegét, hogy önmaguktól folynak vissza s a hitelszervezet immobilizálódásához vezetnek. A jövőbeli vásárlóerő anticipálásának ez a korlátja tehát gyakorlatilag nem vezet kielégítő eredményre. A létező termelőberendezés nem jelent annyi vásárlóerőt, mint amennyi az abba befektetett tőke. Mert annak ellenére, hogy az abba befektetett tőke valamikor vásárlóerőt jelentett, azt mind megint vásárlóerővé visszaalakítani nem lehet, legfeljebb annak egy kis töredékét, tudniillik annyit, amennyi abból az adott viszonyok közt gazdát cserélhet. A meglévő termelőberendezésből pedig mindenkor csak annyi cserélhet gazdát, amennyinek megfelelő új tőke újonnan termelt javak — tehát vásárlóerő — el nem használásából, felhalmozásából keletkezett és kamatozó elhelyezkedést keres. A létező termelőberendezés tehát rövid hitelek nyújtására csak olyan mértékben alkalmas, amilyen mértékben az bizonyos megszabott idő alatt új, a piacon elhelyezhető javak előállítására, tehát effektív vásárlóerő termelésére alkalmas, illetőleg amilyen mértékben maga a termelési berendezés új tőkék keletkezése által értékesíthető. Ebből érthetjük meg azt is, ami a hitelélet terén a válságok időszakos visszatéréssel kapcsolatosan gyakran visszatérő jelenség, a hitelek úgynevezett befagyása. Az árak hirtelen esése (ami világ jelenség) azt eredményezi, hogy a termelési berendezés által előállított jószágokban rejlő vásárlóerő kisebb lesz, mint amennyit a hitelszervezet anticipált, tehát a hitelek visszafize-

tése a termelés eredményéből nem lehetséges, ennél fogva a termelési berendezést magát kellene bizonyos mértékben likvidálni. Ez azonban azért nem lehetséges, mert az árak esése folytán a termelési berendezésért nem cseréli fel senki a kezében lévő vásárlóerőt, mert az árak esése a termelés nyereséges voltát is veszélyezteti, viszont a termelési berendezést alkotó egyes jószágoknak fogyasztási célra való értékesítése az árubőség következtében vagy lehetetlen vagy csak olyan árak mellett lehetséges, ami az anticipált vásárlóerőnél kisebb. Miután az ilyen helyzetben a likvidálás tökepusztítást eredményez, ami végeredményben —, ha a fogyasztás ismét emelkedik — az egész gazdálkodó társadalom kárára megy, ha a hitelezők ily esetben maguk nem eléggé belátók, az államhatalom szokott halasztásos intézkedésekkel fellépni. A művelés alatt álló föld éppen úgy, mint a gazdálkodó társadalom bármely termelő berendezése szintén csak oly mértékben hordoz magában vásárlóerőt, mint amennyi új megtakarítás földben keres elhelyezkedést. Ezenkívül a föld csupán az évről-évre jelentkező termésében rejlő vásárlóerőt hozza létre s csak ez lehet alapja a vásárlóerő anticipálásának azaz hitelnyújtásnak.

A PÉNZ SZEREPE.

Az eddig elmondottakból a hitelszervezet működésének csupán dinamikáját láttuk, vagyis azt, hogy a hitelszervezet a maga működésével hogyan teszi lehetségessé a hitelgazdálkodásra alapított termelést s tette azáltal lehetővé a termelésnek egy olyan állandó fokozódását, amely a föld népeinek egyre szaporodó száma mellett is egyre magasabb életszínvonalat tesz lehetővé. Nem láttuk azonban még a hitelszervezet működésének a gazdasági élet egyéb alapjelenségeivel való szoros összefüggését, amely különösen a hitelgazdálkodásra alapított termelés korszakában bír elsőrangú fontossággal. Már fentebb rámutattunk arra, hogy az emberi kultúra és civilizáció haladásának a kulcsa az emberi termelésnél kisebb aktuális fogyasztásban, azaz a megtakarítások, a tőkeképződés lehetőségében van. Viszont a tőkeképződésnek, a munkamegosztás elvének alkalmazása mellett logikus velejárója a jószágok kicserélése, végeredményben a jószágoknak túlnyomólag a piac számára való termelése, tehát a jószágoknak az eladása s helyettük más jószágok vásárlása. Ennél fogva minden termelt jószág legalább egyszer pénz ellenében elcseréltetik. Mindenki eladóvá és egyszer-

smind vevővé válik, mert mindenki valaminek — a legtöbben saját munkájuknak — az eladásából szerzik meg azt a vásárlóerőt, amellyel megszerzik a szükségleteik kielégítésére szolgáló jószágokat. A jószágok cseréje egymásközt a pénz közvetítésével jön létre, tehát minden jószág elsősorban pénz ellenében cseréltetik ki. A forgalom első és egyedüli fontos fázisa tulajdonképpen a javaknak és a pénznek a kicserélődése, úgy, hogy az egész gazdasági forgalmat úgy jellemezhetjük, hogy az jószágoknak és pénznek állandó kicserélődése, tehát a csereforgalomban mindig jószág és pénz áll egymással szemben. Azt a viszonyt, amelyben az áruk és a pénz egymáshoz állnak, az áruk árának nevezzük, tehát az ár kifejezi a jószágoknak a pénzhez való viszonyát, az összes áruknak és szolgáltatásoknak a pénzhez való viszonyát szokták nevezni az árszínvonalnak. Az árszínvonal tehát kifejezi az összes áruknak és a szolgáltatásoknak a pénzhez való viszonyát. Ez a viszony az, ami alapul szolgálhat arra is, hogy a pénz vásárlóerejét ezzel mérjük és kifejezzük, mert hiszen a pénz vásárló ereje annyi, amennyit a pénzért vásárolni lehet, azt pedig, hogy mit lehet a pénzért vásárolni, az áruk és szolgáltatások ára határozza meg, tehát az összes árukat véve figyelembe az ú. n. árszínvonal. Az árszínvonal tehát a pénznek és az összes áruknak és szolgáltatásoknak az egymáshoz való viszonyát fejezi ki. Vagyis két mennyiségnek az egymáshoz való viszonyát. Két mennyiségnek az egymáshoz való viszonya a két mennyiség nagyságától függ. A két mennyiség viszonyában változás áll be, ha a két mennyiség nem egyformán változik meg. Ugyanezt fejezi ki a kereslet és a kínálat viszonya is. Az összes áruk szemben állanak az összes pénzzel. Az összes árukat ajánlják eladásra az összes pénz ellenében és az összes pénzt kínálják az összes áruk ellenében, mert az emberiségnek végeredményben nem pénzre, hanem jószágokra van szüksége. Ebből nyilvánvaló, hogy az összes javak és szolgáltatások ára, az árszínvonal attól függ, hogy mennyi az eladásra kínált áru és mennyi az árut kereső pénz. Ha egy időpontot önkényesen felveszek mint nyugalmi időpontot s egy későbbi időpontban megváltozik az áru mennyisége vagy megváltozik a pénz mennyisége a megválasztott korábbi időponthoz képest, akkor az árszínvonal is változni fog a felvett időponthoz képest. Ebből nyilvánvaló, hogy az általános árszínvonal függ a vásárlás céljára rendelkezésre álló vásárlóerő mennyiségétől, bár nemcsak ettől. Miután pedig az általános árszínvonal az összes javak árának az összefoglalója, a jószágok és szolgáltatások ára az, ami a rendelkezésre álló vásárlóerő mennyiségétől függ. Most meg kell vizsgálnunk, hogy milyen jelentősége van

az árszínvonalnak, azaz az összes kicserélésre váró jószágok és szolgálatok árainak a gazdasági virágzás szempontjából. Miután az egész gazdasági forgalom javak és szolgálatok megszakítás nélküli folyamatos termeléséből és kicseréléséből áll, mindenkinek, aki ebben a megszakítás nélküli folyamatosságban részt vesz, az a legnagyobb érdeke, hogy a ma eladott jószágokért és szolgálatokért birtokába jutott vásárlóerőért holnap vagy később ugyanannyi jószágot vagy szolgálatot tudjon vásárolni, mint amennyit tudott volna akkor, amikor a maga jószágait, vagy szolgálatait eladta s azokért pénzt kapott. Ez pedig csak az árak józan állandósága mellett lehetséges. Röviden már utaltunk is arra, de az utolsó évek gazdasági válsága folyamán kifejlődött irodalom és az élet közönséges tapasztalata talán mindenki előtt világossá tette már azt, hogy különösen az árak gyors esése milyen válsághoz vezet s így talán a részletek megvilágítása nélkül is leszögezhetjük azt, mint a művelt közönség szellemi közkincsét, hogy a gazdasági virágzásnak az árak józan állandósága, tehát az árszínvonalnak lehető legkisebb kilengései kedveznek. Ámde az árszínvonal kialakulásának egyik tényezője, mint ahogy az előbb láttuk, annak a vásárlóerőnek a mennyisége, amely a termelt javakkal és kínált szolgálatokkal szemben áll. A vásárlóerő mennyisége pedig, ahogy ugyancsak fentebb láttuk, a hitelszervezetnek attól a működésétől függ, hogy a hitelszervezet hiteltermelő tevékenységével mily mértékben anticipálja a jövő termelés eredményeként előálló vásárlóerőt. Ebből láthatjuk, hogy a hitelszervezet működése milyen szervesen kapcsolódik be a gazdasági forgalomba. A hitelszervezet működésével befolyást gyakorol a gazdálkodó közösség rendelkezésére álló vásárlóerő mennyiségére, a vásárlóerő mennyisége befolyásolja az árszínvonalat, előidézheti az árak emelkedését vagy esését, az árakban beálló hirtelen nagy változás megszakítja az értékek folyamatosságát, ez pedig a termelés összezsugorodásához, munkátlansághoz és az életszínvonal leszállításához vezet, szóval olyan gazdasági jelenségekhez, amelyek szociális oldala sok emberi nyomort és szenvedést jelent.

Első pillanatra úgy látszik, hogy a hitelszervezet, vagy vezetői kezében olyan hatalom van, amelynek a helyes vagy helytelen kezelése lényegesen hozzájárulhat a gazdasági virágzás vagy válság kifejlődéséhez, szóval széles néprétegek boldogulása vagy nyomora az ő működésüktől, illetőleg elhatározásaiktól függ. A hitelszervezet tényleg képes erre, azonban csak az egész hitelszervezet, beleértve ebbe a központi bankot is. Mert mind az a képessége a hitelszervezetnek, amely a gazdasági folyamatot ily mér-

tékben befolyásolja, tulajdonképpen a központi banknál, a jegykibocsátó banknál van, s a jegykibocsátó bank megfelelő kezdeményezésének, megfelelő hitelpolitikájának automatikus végrehajtói a hitelszervezet egyes tagjait tevő bankok vagy pénzüzetek, bármily nagyok vagy kicsinyek legyenek is azok. Ez az autochton erő sohasem a hitelszervezet tagjainál, az egyes pénzüzeteknél van meg, hanem mindig a központi banknál, amiért is ezt kell tekintenünk az egész hitelszervezet fejének. Megadja pedig ezt az autochton erőt, ezt az eredeti energiát a központi banknak, amelyet a hitelszervezet megfelelően felerősít, megnagyít, a jegybank bankjegykibocsátó, vásárlóerőt teremtő hatalma. Beható elemzés mellett a jegybanknak ez a vásárlóerő teremtő hatalma sem különbözik lényegesen a hitelszervezet vásárlóerőt teremtő képességétől, mindaddig, míg egy ország pénze a nemzetközi aranyvalutarendszer alapján áll. A hitelszervezet egyes tagjai hiteltermelő működésének kiindulópontja — mint láttuk — a pénztárakban összegyűlt készpénz vagy a jegybankkal szemben fennálló zsírókövetelés. Ennek a mennyiségét a központi bank szabja meg, ha nem is tetszése szerint, de mégis ő az, aki bizonyos korlátok közt növelheti vagy csökkentheti a bankjegyforgalmat, aminek csupán következménye az, hogy a készpénzállomány emelkedik vagy csökken a hitelszervezet pénztáraiban. Azt mondtuk, hogy bizonyos korlátok közt függ ez a központi banktól. Ezeket a korlátokat — ha az illető állam a nemzetközi aranyvalutarendszer alapján áll — a központi bank aranykészlete szabja meg. A központi bank a meglévő aranykészletének mindig csak bizonyos meghatározott sokszorosát kitevő bankjegyet hozhat forgalomba, amit úgy szoktak kifejezni, hogy a forgalomban lévő bankjegyek bizonyos százalékát kell kitennie az ércfedezetnek. Például az 1927. évi brit banktörvény úgy intézkedik, hogy megállapítja, hogy az angol bank ú. n. bankszerű fedezetek alapján 260 millió font sterlinget bocsáthat ki s a kincstár külön felhatalmazása alapján emelhető ez 275 millió font sterlingre. Minden font sterling bankjegynek, ami ezen túl van forgalomban, 100%-ig arannyal kell fedezve lennie. Egy más rendszer, amit a francia jegybank szabályai valósítanak meg. A Poincaré-féle törvény fix előírja a 35%-os aranyfedezetet és miután 1 frank színarany-tartalma 65.5 milligramban volt megállapítva, a bankjegykibocsátás latitudeje az volt, hogy minden egy kilogramm színarany után 15.267 — 43.600 frank bankjegy volt forgalomba hozható.

A hitelszervezet működésének gazdasági jelentőségét nem lehet megérteni a központi bank működésének megértése nélkül. A központi bank

működését pedig nem lehet megérteni a nemzetközi aranyvaluta-rendszer rövid ismertetése nélkül, mert ma, 1937-ben még minden jegybank a nemzetközi aranyvaluta-rendszer elvi alapján áll, noha ezt a rendszert talán már egyetlen egy sem alkalmazza. Ennélfogva, noha könyvünk más helyén *ex asse* foglalkozunk a pénz és a valuta s így az arany problémájával is, a gondolatmenet összefüggése és megérthetése kedvéért itt is röviden foglalkoznunk kell vele. A pénz, amint már fentebb is fejtegettük, az a jószág, amely a generális vásárlóerőt hordozza. A pénzben mindig valamely célszerű termelés eredménye van felhalmozva. Aki a termelésben való sikeres részvételével igényt szerez magának arra, hogy a termelésből részt kapjon, az kaphat pénzt, mint ami megtestesíti azt a vásárlóerőt, amit az illetőnek a termelésből jutó része jelent. Ettől magától azután mások ingyen, vagy bármely okból szerezhetnek pénzt, de a pénz eredeti megszerzésének a módja csak a termelésben való részvétel. A vásárlóerő hordozója lehet bármely jószág, de nem alkalmas a vásárlóerő hordozására az a jószág, amely maga is komoly szükségletek kielégítésére alkalmas és a szükséglet kielégítése által megsemmisül, vagy állagában lényegesen megváltozik.

Nem alkalmas az ilyen jószág, mert ebben mindig a maga fogyasztási értéke lép előtérbe. Ezért pénz csak olyan jószág lehet, amely közvetlenül nem szolgálhat valamely szükségletünk kielégítésére. Ilyen jószágok voltak és ma is azok bizonyos természeti népeknél a kagylók, de különösen a fémek. A fémek közt pedig számos tulajdonságánál fogva legalkalmasabb az arany. Hogy arany legyen a vásárlóerő hordozója, hogy az legyen a pénz, az nem tiszta észparancs, hanem egy emberi megegyezés, de olyan megegyezés, amely a föld összes művelt népeire kiterjed és több, mint kétezeréves múltra tekint vissza. Egyes szerzők szerint a homérosi költemények keletkezése idejében már arany talentumok voltak a görögök közt forgalomban. A legrégebb ismert *electron* érme (arany és ezüst keverék) Gygestől, Lydia királyától, Croesus atyjától származik, aki Kr. e. 687—652-ig uralkodott és fia Croesus volt, aki elkezdte a tiszta aranyérmék veretését. Ettől az időponttól kezdve, egész napjainkig az aranyvaluta-rendszer bosszú történelmi fejlődésen ment keresztül. Ezt a hosszú történelmi fejlődést nem kísérhetjük nyomon. Nem is volna érdekes, csupán a fejlődésnek azokat a szakait kell megemlítenünk, amelyek a mai helyzet megértéséhez szükségesek. A pénzzel való gazdálkodás egyik fontos létszaka volt az, amikor az államhatalom kijelenti, hogy az általános fizetési eszköz — tehát a vásárlóerő általános hordozója — az ezüst, vagy az arany. A pénzzel való

gazdálkodás terén következő lépés volt, hogy egy feljogosított központi bank utalványokat adhatott ki a nála felhalmozott ezüstről vagy aranyról., ami a forgalmat megkönnyítette ugyan, de nem változtatott azon, hogy csak annyi ezüstről vagy aranyról való utalvány lehessen forgalomban, mint amennyi a banknál le van téve. Csakhamar belátták azonban, hogy az összes kibocsátott utalványokat úgy sem lehet egyszerre beváltás végett bemutatni, mert hiszen egy bizonyos mennyiség a csereforgalom lebonyolításánál le van kötve, tehát lehet több utalványt is kibocsátani, mint amennyi arany a banknál le van téve. Ezt úgy fejezték ki, hogy a forgalomban lévő bankjegyeknek kell egy bizonyos (pl. 20—40%-os) aranyfedezettel bíniok. Ez azt jelenti, hogy 40%-os fedezet esetén a forgalomban lévő bankjegyek 40%-a arany ellenében van forgalomban. Tehát annyi, mintha az arany volna a forgalomban, tehát a forgalomban lévő bankjegyeknek ez a 40%-a pénz azért, mert a mögötte álló aranyban van felhalmozva a célszerű termelés eredménye. A bankjegyek 60%-a nem arannyal van fedezve, hanem ú. n. bankszerű fedezettel pl. váltókkal. A váltó a váltót aláírók kötelezettségét jelenti, hogy a lejáratkor annyi pénzt, vásárlóerőt fizetnek, mint amennyi a váltóban ki van téve s ennek a jövőbeli fizetés ígéretnek az eladása fejében kapnak a központi banktól valóságos vásárlóerőt, pénzt, ami a múltbeli sikeres termelésen alapszik. A jegybank csak olyanoknak a fizetési ígéretét fogadja el, akiknek elegendő vagyonuk van, ami a váltó beváltását biztosítja. Vagyis a jegybank sem csinál egyebet, mint a későbbi termelés által vagy a későbbi piacrahozatal által termelendő vásárlóerőt anticipálja. Tehát elvileg ugyanazt teszi, amit a hitelszervezet tagjai. Ezzel formailag is testet öltött a modern nemzetközi aranyvaluta-rendszer, amelynek a lényege a következő: Először az, hogy az állam az aranyat jelöli meg a pénz alapjául, ami azt jelenti, hogy értékmérő az arany lesz és a pénz egységének az aranyhoz való viszonyát egy határozott viszonyvámaban állapítja meg. Pl. egy kg színarany 3800 pengő (1925. évi XXXV. t.c. 3. §-a), másodsor, hogy a jegykibocsátó bank köteles aranyat korlátlan mennyiségben saját bankjegyeiért a törvényben meghatározott áron vásárolni, pl. egy kg színaranyért köteles 3800 pengőt adni s ugyancsak köteles elvileg korlátlanul saját bankjegyeiért a törvényben megállapított fix áron eladni. Harmadsor, hogy az aranynak az országba való behozatala s annak onnan való kivitele teljesen szabad. Ez a nemzetközi aranyvaluta-rendszer három olyan alapelve, melynek együttes alkalmazása nélkül nincs aranyvaluta. Hogy az aranyvaluta nemzetközi, az következik

abból a többezeréves hagyományból, ami az arany valutajószággá való emelésének az oka, t. i., hogy az aranyat az emberek minden országban értékesnek tartják. Ha egy országnak aranyvalutája van, az azt jelenti, hogy az ország pénz és hitelrendszere az aranyra van alapítva. Az aranyvaluta-rendszernek kell tehát megvalósítani azokat a feladatokat, amelyeket egy mai gazdasági fejlettségű ország szükségletei előírnak. Az egyik megvalósítandó célja ebből a szempontból az arany valuta-rendszernek, hogy a belföldi pénznek más országok pénzéhez való viszonyát egy előre meghatározott fix ponton (fix árfolyamon) tartsa, amitől csak kis kilengések lehetségesek (ez az érmeparitás). A második, de legfontosabb célja a nemzetközi aranyvaluta-rendszernek az, hogy megőrizze a világpiacon árképzés jónak állandóságát. Ezt azonban az aranyvaluta pusztán léte nem tudja megvalósítani, ez csak akkor valósítható meg, ha a nemzetközi aranyvaluta-rendszernek azokat a jónak ész által diktált szabályait — amelyek mellett a világprosperitás legnagyobb előmozdítója lehet — pontosan be is tartják. Ezeket nevezhetjük az aranyvaluta-rendszer elveivel, megingathatatlan szabályaival szemben azoknak a konvencióknak, megegyezéseknek, amelyeknek betartása nélkül nincs fair-play. Ezek a megegyezések a következők.

Először szükséges, hogy az aranyvalutás országokban ne akadályozzák meg a javaknak egyik országból a másikba való áramlását behozatali tilalmakkal, kontingentálásokkal, tiltó vámokkal, vagy bárminő egyéb korlátozásokkal; másodsorban, hogy minden aranyvalutás ország nyugodjék bele abba, hogy, ha az egyik országból kimegy az arany, ott a javak árszínvonalának csökkenni kell s ahová beáramlik az arany, ott az áraknak emelkedniük kell. Annak, hogy egy ország jegybankjának — amely a nemzetközi aranyvaluta-rendszer alapján áll — mennyi aranya van, legfőbb tényezője az illető ország fizetési mérlege. Vannak más tényezők is, amelyek ezt befolyásolják, így elsősorban azokban az országokban, amelyekben jelentékeny mennyiségű aranyat bányásznak, az aranybányászat, továbbá a nagyközönségnek az arany thezaurálására vagy a thezaurálásnak a megszüntetésére irányuló hajlama. Ez az utóbbi tényező inkább csak a gazdasági hullámmal szélső pontjain jelentkezik. A jegybanknak tehát két irányban kell megfelelő politikát folytatni, hogy a gazdasági viszonyoknak megfelelő mennyiségű pénz legyen forgalomban. Az egyik, hogy azon a latitudon belül, amelyet változatlan arany mennyiség mellett is lehetővé tesz a banktörvény, változtatja a bankjegyforgalmat a minimum és a maximum

közt s ezzel növeli vagy csökkenti a hitelmennyiséget, a másik fontos intézkedéssorozat pedig az, ami magának a bank aranykészletének mennyiségét befolyásolja. Két kérdés merül fel: először, hogy miért kell a jegybanknak a bankjegyforgalmat belátása szerint szabályozni s miért nem hagyhatja azt magára. Másodsor, hogy milyen eszközei állnak a központi banknak rendelkezésére, amelyekkel a bankjegyforgalmat, ideértve a bankjegyforgalom alapjául szolgáló aranykészletmennyiséget is, befolyásolja.

A központi bankoknak azt a célszerű tevékenységét, amellyel a forgalomban lévő fizetési eszközök mennyiségét szabályozzák, a jegybank hitelpolitikájának nevezzük. Már fentebb, ahol a hitelszervezet vásárlóerőt teremtő tevékenységét tárgyaltuk, láttuk, hogy a hitelszervezetnek módjában áll a közönség által nála elhelyezett betéteknek sokszorosát a fentebbiek szerint annak tízszeresét, esetleg többszörösét, hitelként bocsátani a nagyközönség rendelkezésére. Ez a hitel, mint zsirális pénz, vagy bankpénz, tehát mint vásárlóerő áll a közönség rendelkezésére, ennél fogva az árszínvonal, vagy más szóval a pénz vásárló erejét kialakító tényezők egyike. Azt is láttuk azonban, hogy amíg egyáltalán van készpénzforgalom, addig a hitelszervezet által kreált bankpénz mindig csak egy bizonyos sokszorosa a nála felhalmozódó készpénzfizetési eszköznek. Ámde az, hogy mennyi készpénz gyűlhet össze a bankoknál, függ a jegybank hitelpolitikájától. Ha a jegybank több bankjegyet hoz forgalomba, akkor ezzel a hitelvolumen kiterjedését teszi lehetségessé, ezáltal a forgalomban lévő vásárlóerő mennyisége emelkedik, ez a gazdasági életre ösztönzőleg hat, ez az árak emelkedését vonja maga után, a gazdasági konjunktúra javulását jelenti. Növekszik a termelés és a fogyasztás, csökken a munkanélküliség, ha volt, s emelkedik az általános életszínvonal. Viszont, ha a jegybank csökkenti a forgalomban lévő bankjegyek számát, ezzel zsugorítja a hitelszervezet által termelt hitelvolumen, csökkenti a közönség rendelkezésére álló vásárlóerőt, ami ceteris paribus az árak csökkenését fogja maga után vonni. Az árak csökkenése a termelés egyes szelvényein megszünteti a jövedelmezőséget s így a termelés csökkenéséhez, a kereseti lehetőségek csökkenéséhez vezet, kezdődik a munkanélküliség, az általános életszínvonal csökkenése. A jegybankoknak azt a hitelpolitikáját, amely végeredményben a leírt útvonalon keresztül az árszínvonal emelkedéséhez, tehát a pénz vásárlóerejének a csökkenéséhez vezet, pénzpuffasztó inflációs hitelpolitikának, azt a működését pedig,

amely végeredményben az árszínvonal eséséhez, tehát a pénz vásárlóerejének az emelkedéséhez vezet, deflációs pénzsorvasztó hitelpolitikának nevezzük.

Adott viszonyok közt mindkét irányú hitelpolitika indokolt és helyes lehet. Az elhatározás mindig a központi banknál, a hitelszervezet fejénél van és soha sem az egyes pénzintézeteknél, a hitelszervezet tagjainál. A hitelszervezet tagjai akarva, nem akarva, kénytelenek azt az irányt követni, amit a központi bank kezdeményez, illetőleg követ. Ha a központi bank hitelkiterjesztést tart szükségesnek, fokozza a forgalomba hozott pénz mennyiségét, a bankok kénytelenek ezt tudomásul venni. A nagyközönség ugyan az adott viszonyok között megtagadhatja a kívánt reakciót, a jegybank kezdeményezésére, de ennek megtagadása nem a bankokon múlik. 1933 második felében az északamerikai Egyesült Államok központi bankrendszere mindent megtett egy pénzpuffasztó hitelpolitika megindítására, a közönség tartózkodásán azonban megtört ez a kísérlet. Viszont, ha a központi bank a hitelvolumen megszorítását tartja szükségesnek és csökkenti a forgalomban lévő bankjegyek mennyiségét, akkor minden hitelintézet, ha csak nem akarja a fizetéseképtelenség kockázatát magára vállalni — kénytelen kihitelezései egy részének visszavonásával a hitel volumen jét csökkenteni. A központi bank hitelpolitikájának mindig csak egy végcélja van: a pénzt állandó értékszínvonalon tartani. Mit jelent a pénz állandó értékszínvonalon való tartása? Ennek a mondatnak az értelme körül merült fel az utolsó évtizedben a legnagyobb ellentét. Régebben, még 1924-ben is az volt az általános felfogás, hogy a jegybanknak csak egy feladata van, t. i. a pénz értékének az állandóságát az aranyhoz képest, illetőleg más aranyértékű devizákhoz (külföldi fizetési eszközökhöz) képest megóvni. Ezért mondja a legújabb magyar bankjegy törvény az 1924. évi V. t.-c. függeléke 1. §-ának második bekezdése a következőket: „A bank köteles minden rendelkezésére álló eszközzel gondoskodni arról, hogy a papírpénz (bankjegyek) érccel való beváltásának törvényes szabályozásáig jegyeinek az értéke, amely az aranyvalutás vagy értékálló valutával bíró országokra szóló váltók árfolyamában jut kifejezésre, állandó maradjon“. Ez volna a jegybank első szempontja s csak, ha e szempont szem előtt tartása mellett lehet még olyan intézkedéseket tenni, amelyek a belföldi árszínvonalat is a kívánt irányban befolyásolhatják, csak akkor kerülhet sor ilyen intézkedésekre, de a fontos, az uralkodó cél az első. Ennek a dogmaszerű elgondolásnak az alapja az volt, hogy maga a nemzetközi aranyvaluta az, amely képes a nemzetközi árszínvonal józan állandó-

ságát biztosítani. Ennélfogva az egyes jegybankok hitelpolitikájának csak arra kell irányulnia, hogy a nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működését biztosítsa. Az elgondolást legkönnyebb megérteni, ha kiindulunk az ú. n. kvantitás-elmélet legnaívabb elgondolásából. Ez abból áll, hogy egyszerűen az aranyat és az aranyért megszerezhető javakat és szolgáltatásokat állítja egymással szembe, tekintet nélkül az aranyvalután felépülő hitelrendszerre.

A nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működése az egész világot, illetőleg az aranyvalutás országokat, egyetlen világgazdasági egységgé olvasztotta össze az aranyon keresztül, amely az egyes országokban úgy folyt szét, mint a közlekedő csövekben a folyadék. Ha az egyik országban bizonyos okból megszorodott az arany, ahhoz képest, mint amennyi monetáris arany az illető ország gazdasági helyzetében az egyensúlyállapotot jelentette (egyensúlyállapot az árszínvonal állandósága), azonnal bizonyos folyamatok indultak meg, amelyek következtében ez a többlet ismét szétfolyon a közlekedőcsöveken át a többi országba. Amíg az arany és az áruk vándorlása az országok közt szabad, egy ország sem tudja hitelkiterjesztéssel, vagy hitelszűkítéssel a nemzetközi árszínvonalat lényegesen befolyásolni, mert a hitelkiterjesztés az illető országból aranykiáramláshoz, a hitelszűkítés pedig aranybeáramláshoz vezet, ezzel a megzavart egyensúly helyreáll, anélkül, hogy a nemzetközi, aranyban kifejezett árszínvonalat lényegesen befolyásolhatta volna. Mikor az egész világ, néhány ország kivételével, a nemzetközi aranyvaluta-rendszer alapján állott és ennek szabályait betartotta, akkor minden aranyvalutás országban a közönség rendelkezésére álló vásárlóerőt a bankjegyek aranyfedezeti rendszerén keresztül az illető jegybank aranykészlete szabta meg többkevesebb merevséggel. Az összes aranyvalutás államok közönségének a vásárló erejét az összes jegybankok, vagyis az egész világ monetáris aranykészletének mennyisége dönti el. Ez pedig állandó, illetőleg évről-évre körülbelül állandó ütemben emelkedik, legfeljebb másként oszlik el az egyes jegybankok között, így tehát a világ összes monetáris aranykészlete áll szemben a világtermeléssel. Ez éppen úgy, mint a világ monetáris aranykészlete, lassan emelkedő. Ennek a két tényezőnek a párhuzamos haladása biztosítja a nemzetközi árszínvonal józan állandóságának elméleti lehetőségét. Ezt tehát a hitelpolitikával lényegesen befolyásolni nem kell, de nem is lehet, ellenben az észszerűtlenül alkalmazott hitelpolitikával meg lehet buktatni az aranyvalutát, amint az meg is történt. Ezzel az elméleti elgon-

dolással szemben tény az, hogy a nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működése mellett sem volt a nemzetközi árszínvonal józan állandósága megvalósítható. Ezért már évtizedekkel ezelőtt megindult egy tudományos propaganda, amelynek Irving Fisher amerikai professzor volt a kezdeményezője, amely a jegybankok feladatává nem azt kívánta kitűzni, hogy a belföldi pénz nemzetközi árfolyamának állandóságát biztosítsa, hanem eszerint az elmélet szerint a jegybanknak a hitelpolitikáját ahhoz képest kell irányítani, hogy a belföldi árszínvonal legyen állandó, ennek folytán fel kell szabadítani a jegybankot az alól a kötelezettsége alól, hogy egy kg vagy uncia aranyat mindig ugyanazért a bankjegyösszegért vegyen, illetőleg adjon, (pl. egy kg színaranyat 3800 pengőért), hanem fel kell őt hatalmazni arra, hogy az arany vételi és eladási árát ő határozza meg időnként, amint az szükséges ahhoz, hogy a belföldi árszínvonal állandó maradjon, illetőleg, hogy a bankjegy és az arany belföldi vásárlóerejében nagy kilengések ne legyenek. Mindaddig, amíg a gazdasági viszonyok és az egymást követő virágzó és válságos időszakok kilengései bizonyos szűkebb határok között mozogtak, Irving Fishernek és más elméleti közgazdászoknak ezt az elgondolását merő elméletekkel való játéknak tekintették. Az 1929. októberben a newyorki tőzsdei összeomlással megkezdődött válság majdnem minden országot arra kényszerített, hogy egy vagy más formában, burkoltan vagy kevésbé burkoltan erre az álláspontra helyezkedjék. Az országoknak az aranyalapról való letérése s valutájuknak igazgatott papírvalutára való átalakítása tulajdonképpen semmi mást nem jelent, mint azt, hogy a jegybanknak nem az többé a feladata, hogy hitelpolitikájával a belföldi pénznek a nemzetközi árfolyamát stabilon tartsa, hanem az a feladata, hogy tekintet nélkül a belföldi pénz nemzetközi árfolyamának változására, a belföldi árszínvonal nagyobb kilengéseit lehetőleg megakadályozza. Amelyik ország legkorábban fogadta el ezt a tételt, az legelőször jutott ki a válságból s amely országok legtovább ragaszkodtak a régebbi álláshoz, azok legtöbbet szenvedtek az árak éveken át tartó lemorzsolódása miatt.

A JEGYBANKOK BEFOLYÁSA A HITELÉLETRE.

Vizsgáljuk meg, hogy mik azok az eszközök, amelyek a központi banknak rendelkezésére állanak abból a célból, hogy feladatát betöltse, akár úgy fogjuk azt fel, hogy az nem irányul másra, mint arra, hogy a belföldi

pénz nemzetközi árfolyamát változatlan szinten tartsa és ezen keresztül akarja a belföldi árszínvonalat is változatlan szinten tartani, akár úgy tekintjük, hogy ez a feladat közvetlenül a belföldi árszínvonal változatlan szinten tartására irányul, miként a manipulált papírvalutáknál.

Az eszközök, amelyek segítségével a központi bank megszabja a hitelvolumen nagyságát, kétfélék: először azoknak a feltételeknek a meghatározása, amelyek mellett a központi bank a neki megvételre kínált értékeket megvásárolja; ezt szoktuk kamatlábpolitikának nevezni. Másodszor a központi bank saját kezdeményezésére bizonyos értékpapíroknak (állampapíroknak) az eladása vagy megvétele; ezt nevezzük nyílt piaci műveleteknek (open market operation). Ez utóbbival könnyen végezhetünk. Nem is minden jegybanknak áll ez hatalmában. Ez abból áll, hogy, ha a jegybank a hitelmennyiséget növelni akarja, akkor állampapírokat vesz a nyílt piacon saját bankjegyei ellenében. Ezáltal új pénzt présel a pénzpiacba, ez a pénz a hitelszervezet egyes tagjaihoz kerül, ezeknél megnövekszik a likvid fizetőeszközök mennyisége s így olcsóbban s kevésbé szigorú feltételek mellett fogják kínálni a hitelt, ami a hitelmennyiségek megnövekedéséhez vezet. Viszont, ha a központi bank csökkenteni akarja a hitelmennyiséget, elad a tárcájából állampapírokat a nyílt piacon s az ezekért hozzá visszafolyó bankjegyeket a pénztáraiban tartja, nem adja ki újra. Ezzel kevesbíti a forgalomban lévő fizetőeszközök mennyiségét, ez a bankok likviditását csökkenti, ami őket arra kényszeríti, hogy hiteleket vonjanak vissza, illetőleg a lejáró hitelek helyett ne nyújtsanak újakat, miáltal a hitelvolumen csökken. A központi bank másik fontos eszközének, a kamatlábpolitikának a működése és kihatása körülbelül így írható le: A központi bank szükségesnek látja, hogy felemelje a kamatlábat, vagyis azt a kamatlábat, melynek alkalmazása mellett a központi bank a nyílt piacon váltókat vesz, tehát a pénz megráguul. Ennek a következménye olyan országokban, amelyek élénkebb részt vesznek a nemzetközi tőkemozgalomban, elsősorban az, hogy a pénz megráguulása következtében kevesebbet fognak külföldre hitelezni, ellenben több pénz jön kamatozás végett külföldről az országba. Ennek a következménye lesz, hogy az ország nemzetközi fizetési mérlege javulni fog. Kevesebb arany fog kimenni az országból, ellenben több arany fog bejönni az országba, tehát az aranykészlet emelkedik.

Természetesen ez a hatás csak azokban az országokban jelentkezik, amelyek bizonyos kölcsönössegekkel vesznek részt a nemzetközi tőkeforgalomban és a bankkamatláb emelkedése relatív, nem tart ezzel lépést

a többi számbajöhető jegybank kamatlábának emelése. A pénz megdrágulása csökkenti a vállalkozást, ezáltal csökken a forgalomba kerülő vásárlóerő mennyisége. Ha csökken a forgalomba kerülő vásárlóerő mennyisége, akkor csökken a fogyasztás, tehát bizonyos mértékben csökken a behozatal, bizonyos mértékben javak szabadulnak fel a belföldi termelésből, amelyek a nemzetközi piacra kivihetők. Ennélfogva a dráguló pénz kedvező hatással van az ország külkereskedelmi mérlegére, ami szilárdan tartja a pénz nemzetközi árfolyamát, aranybeáramlást idéz elő s így növekszik a jegybank aranytartaléka. A fogyasztás csökkenésének szükségképpen az a másodlagos hatása áll be, hogy a termelt áru kínálata meghaladja a keresletet, ennélfogva olcsón fogják az árúkat kínálni, mert nem egy olyan vállalkozó lesz, aki inkább megelégszik minimális vagy semmi haszonnal, mint-hogy üzemét leállítsa. Az áraknak ez a letörése az ország látható kereskedelmi mérlegét kedvezően befolyásolja. Az árak esése elsősorban a vállalkozói nyereség csökkenésére megy, mert a költségtételek közt vannak bizonyos merev és nem könnyen megváltoztatható tételek, mint például a munkabérek. Ha azonban az árcsökkenés bizonyos ideig tart, a vállalkozók kénytelenek lesznek a munkabéreket is csökkenteni, ami által mind az árszínvonal, mind a generális fogyasztás csökkenni fog, ami megint a látható kereskedelmi mérleget javítja, végeredményben a jegybank aranykészletét növeli. Vagyis a kamatláb felemelése meglehetősen összetett és elég közvetett hatásában az általános árszínvonalra csökkentőleg, tehát a pénz belföldi vásárlóerejére emelőleg hat és olyan folyamatokat indít meg, melyek a pénz nemzetközi értékelését erősítik, mert a fizetési mérleg cselekvő egyenlegét idézi elő vagy azt növeli, ami a hazai pénz külföldi keresletét eredményezi s így annak nemzetközi árfolyamát szilárdítja.

Ha a központi banknak az a vezérszempontja, hogy a hazai pénz nemzetközi árfolyamát mozdulatlanul tartsa, s ha az árfolyam gyengül, a kamatlábemelés az az eszköz, amivel azt megszilárdíthatja. Ha erre való tekintet nélkül a belföldi árszínvonal mozdulatlanságát tekinti a jegybank feladatának, a kamatláb emelése ebben az esetben is az árak emelkedéséhez fog vezetni, tehát a pénz belső vásárlóerejének a fokozásához, vagyis deflációs hatású lesz. Természetes, hogy a kamatláb leszállítása éppen ellenkező irányba fog hatni s a kamatláb leszállítása mindig bizonyos mértékben inflációs irányban hat. Kétségtelen, hogy a központi bank kamatlábpolitikája mellőzhetetlenül fontos eszköze a hitelpolitikának, mégis hozzá kell tennünk, hogy számos olyan körülmény adódhat, amikor a kamatláb-

politika teljesen hatástalan marad, különösen gazdasági válságok vagy pánikok idején, mikor ez a finom műszer nem lesz elég hatékony ahhoz, hogy a gazdasági életre ható, esetleg más oldalról jövő erős és kedvezőtlen behatásokat ellensúlyozni tudja. Ilyenkor a központi bank sem a kamatpolitikájával, sem a nyílt piaci műtétéivé! nem tudja a kívánt célt elérni s más természetű intézkedéseket kell tenni, amelyek azonban nem tartoznak a normális jegybankpolitika fogalmi körébe.

Láttuk azt, hogy a központi bankok működése milyen jelentékenyen befolyásolja a gazdálkodó közösség virágzását s melyek azok az eszközök, amelyek a központi banknak rendelkezésére állanak hitelpolitikájának keresztülviteléhez, amelyek segítségével feladatát — a belföldi árszínvonal józan állandóságát — megoldani törekszik. Az a pénzpolitikai alap-tétel, ami az 1924. évi V. t.-c. függeléke 1. §. 2. bekezdésében van lefektetve, t. i. a belföldi valutának az aranyhoz és az aranyértékű valutákhoz viszonyított állandó értékének fenntartása, semmi más, mint a központi banknak az a működése, amely a nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működését biztosítja. Ennélfogva azok az eszközök, amelyek a központi banknak rendelkezésére állanak, hogy azok alkalmazásával a belföldi árszínvonal józan állandóságát biztosítsa, tulajdonképpen azok, amelyekkel a nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működését tudja biztosítani s ezen keresztül igyekeznek elérni az árszínvonal józan állandóságát, azt a józan állandóságot, amit a pénz gyanánt felhasználható arany évenkénti szaporodásának és a világtermelés évi emelkedésének párhuzamos haladása tesz elméletileg lehetségessé. A nemzetközi aranyvaluta-rendszer azonban a világháború kitörésekor válságba került. A háború szétszakította nemzetköziséjét. A világháború túl nagy területre s túl hosszú időre vágta szét azoknak a közlekedő edényeknek a rendszerét, amelyen keresztül az arany egyik országból a másikba átfolyhatott s mindenütt azt a színvonalat foglalhatta el, ami abban az országban az egyensúlyi állapotnak megfelelt. A háború után megkísérelték ugyan a nemzetközi aranyvaluta-rendszer felélesztését, mert a békekötések után öt-hat éven belül csaknem az összes országok visszatértek a nemzetközi aranyvaluta-rendszerhez, azonban a háború által maga mögött hagyott helyzet és a békeszerződések tartalma nem volt olyan, hogy annak síma működése sokáig tarthatott volna s így 1931-ben eljutottunk oda, hogy ez a rendszer újból megbukott. Ezáltal az egyes jegybankok maguk a legnagyobb dilemmába kerültek a maguk feladatának a jó betöltésére vonatkozólag, amitől pedig nagymértékben függ

az egész gazdálkodó közösség anyagi boldogulása. Amíg a nemzetközi aranyvaluta-rendszer símán működött, a nemzetközi piacon alakult ki egy árszínvonal, amelyhez minden országnak a maga belső nemzeti árszínvonalát hozzá kellett illeszteni. Az egyes országok belföldi árszínvonala aranyban kifejezve sem volt azonos sem egymás közt, sem a nemzetközi — aranyban kifejezett — árszínvonallal, mert ennek az árszínvonalnak a kialakulására minden kormánynak módja van, nem monetáris, hanem kereskedelem-politikai intézkedésekkel befolyást gyakorolni. Ilyen intézkedések elsősorban a vámok, de ezenkívül van számos egyéb, nem monetáris intézkedése is egy kormánynak — s ezek között fontos az adóteher megoszlására irányuló politikája —, amellyel a belföldi árszínvonalat befolyásolhatja. Ezek az intézkedések azonban nem jelentenek mást, mint bizonyos mérvű eltérést, elhajlást az alaptól, a nemzetközi aranyban kifejezett árszínvonalától. Ezek a kereskedelem-politikai és egyéb eszközök a maguk hatásában rendszeren igen bonyolultak és több irányúak s többnyire csak azt lehet velük elérni, hogy a belföldi árszínvonal kisebb vagy nagyobb mértékben emelkedjék a nemzetközi árszínvonal fölé, de ezekkel sohasem lehet elérni azt, hogy a belföldi — aranyban kifejezett — árszínvonal, a nemzetközi — ugyan-csak aranyban kifejezett árszínvonal alá süllyedhessen.

AZ ÁRAK A NEMZETKÖZI ARANYVALUTA-RENDSZER MEGSZŪNÉSE UTÁN.

A nemzetközi aranyvaluta-rendszer működésének felfüggesztésével mindez megváltozott. A kereskedelem-politikai és egyéb gazdasági intézkedések továbbra is rendelkezésére állanak a kormányoknak, de ehhez járult még, hogy az aranyvaluta helyett az igazgatott papírvalutára való ráhelyezkedés által olyan monetáris intézkedések váltak lehetségessé, amelyekkel a belföldi árszínvonalnak a nemzetközi árszínvonalhoz való viszonyát csaknem tetszésük szerint befolyásolhatják. Az igazgatott papírvaluta lényegéhez tartozván az, hogy a központi bank nem köteles egy bizonyos, törvényben lefektetett fix áron venni és eladni a színaranynak megállapított egységét, azt, hogy mennyiért vesz aranyat, a központi bank a legjobb belátása szerint állapítja meg, s ezáltal tetszése szerinti viszonyban tarthatja a belföldi pénzt az aranyhoz, illetőleg más aranyértékű pénzhez. Gondoljuk végig a következő folyamatot. 1932-ben a nemzetközi piacon, világkereskedelemben

került áruk nagykereskedelmi árutatója aranyban kifejezve úgy aránylót az 1929. évihez, amit alapnak tekintünk, mint 52.5 aránylik a 100-hoz, vagyis a nemzetközi árinde克斯 az 1929-i 100-ról leesett 52.5%-ra. Ez azt jelenti, hogy ugyanolyan mennyiségű áruért, amelyért egy exportáló állam, pl. Nagy-Britannia 1929-ben 100 font sterlinget kapott a nemzetközi piacon, azért 1932-ben csak 52.5 font sterlinget kapott aranyban. 1931-ben Nagy-Britannia letért az aranyalapról s a font sterlingnek az értékét annyira leszállította, hogy egy papírfont nem ért többet 13 aranyshillingnél, ami azt jelenti, hogy 52.5 aranyfontért 80.75 papírfontot kapott, vagyis a nemzetközi nagykereskedelmi árinde克斯 Nagy-Britanniára nézve nem 52.2%-ra, hanem csak 80.75%-ra esett. Ez versenyképesebbé tette Nagy-Britanniát más aranyvalutás államokkal szemben. De ez egész általánosságban azt jelenti, hogy ha egy ország azt látja, hogy a nemzetközi árszínvonal és a belső árszínvonal között olyan viszony mutatkozik, amely megnehezíti a belföldi áruknek a nemzetközi piacon való sikeres versenyét, akkor az illető ország a pénz értékét egyszerűen leszállítja korábbi arany értékéhez képest s mindjárt versenyképesebb lesz — legalább egy időre — a nemzetközi piacon. A pénzérték leszállítása vagy úgy történhetik, hogy jogszabállyal megváltoztatják a pénzegységnek az aranyegységhez való viszonyát, a pénz aranytartalmát csökkentik, vagy úgy, hogy az aranynak s a külföldi fizetési eszközöknek a belföldi pénzben kifejezett értékét emelik, akár felár megállapításával, akár enélkül. Ámde, ha ezt egyik ország megteheti, akkor megteheti a másik is s így jött létre egy versenyfutás az aranyvaluták leértékelésében az összes aranyvalutás országok közt, amely most, amidőn e sorokat írjuk, 1937. közepén, még nem ért véget. Ennek a versenyfutásnak megszüntetését akarta elkészíteni az a hármass egyezmény, amelyet 1936. szeptember végén, a francia frank leértékelését közvetlenül megelőzőleg Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kötöttek.

Felborult tehát az a helyzet, amely a jegybankok józan és megfontolt hitelpolitikáját lehetővé tette s amelyet a fentebb ismertetett eszközök finom és bölcs alkalmazásával igyekeztek megvalósítani. Mert hiszen minő finom és komplikált, de méreteikben elenyésző csekélyek azok a hatások, amelyeket ezekkel az eszközökkel el lehet érni azokkal az óriási hatásokkal szemben, amelyeket mind nemzetközi forgalomban, mind a belföldi gazdasági életben el lehet érni a pénz leértékelésével. *Inter arma silent musae.* Ha egyszer a kormányok az igazgatott papírvalutára térnek át s a valutát akként igazgatják, hogy annak az aranyhoz viszonyított korábbi értékét

20—70%-kal csökkentik, ez olyan otromba beavatkozás a világ monetáris életébe, mind az intézkedést magát nézve, mind pedig annak hatásait, amely mellett semmivé zsugorodnak össze a központi banknak szinte művészszámba menő kamatlábpolitikája s nyílt piaci műveletei. Az igazgatott papírvalutákkal azt mondhatnánk, hogy szinte kihúzták a kormányok a központi bankok lába alól azt a talajt, amelyen azok járni tudtak s eredményeket is tudtak elérni. A központi bankok a maguk finom kis műszereivel teljesen harcképtelenné váltak a pénzleértékelések ágyúdörgése közt.

De tegyük fel, hogy a kormányok egy időre lemondanak a pénzértékelészállítás gazdaságpolitikai eszközének alkalmazásáról, akkor sem lesz a központi bankok helyzete jobb és könnyebb annak a nagy feladatuknak a megoldásánál, hogy biztosítsák a belföldi árszínvonal józan állandóságát s ezzel előmozdítsák a gazdasági élet virágzását. Amíg nemzetközi aranyvaluta-rendszer van, addig van egy nemzetközi aranyárszínvonal s egyes jegybankoknak az a feladata, hogy a belföldi árszínvonalat ezzel a nemzetközi aranyárszínvonallal hozzák oly kapcsolatba, amilyen az ország érdekének megfelel. Ezt el tudja érni a központi bank hitelszűkítő, vagy hiteltágító politikájával, amely politikának az eszközei azok, amelyekről szólottunk. Az az igazság, hogy a gazdasági virágzásnak az a hitelpolitika kedvez legjobban, amely a forgalomba kerülő javak nagykereskedelmi árszínvonalának állandóságát biztosítani tudja, az igazgatott papírvaluta mellett is megáll. Ennek a biztosítása egy sztatikus gazdasági helyzetben nagyon könnyű, mert csak az szükséges hozzá, hogy a fogyasztók összjövedelme a kiindulóponthoz képest ugyanabban az arányban növekedjék, mint aminő arányban növekszik a termelés. Ha nélkülöznünk kell a nemzetközi aranyvaluta-rendszernek a közlekedő edények működéséhez hasonló működését, akkor egy olyan hitelpolitika, amely a forgalomba kerülő javak nagykereskedelmi árszínvonalának állandóságát valósítja meg — egyes írók szerint —, veszedelmes pénzpuffadáshoz (inflációhoz) vezethet. Pénz, illetőleg hitelpuffadáshoz vezet ez abban az esetben, ha a javak árszínvonala akkor sem csökken, ha a termelés nagyobb ütemben emelkedik, mint a termelési költségek emelkednek, vagy a termelés mennyiségének csökkenése nélkül csak a termelési költségek csökkennek. Vagyis, ha a termelés határfoka javul. Ez az állapot ugyanis a vállalkozókat nagyobb nyereséghez fogja juttatni, e nyereségek a bankokhoz kerülnek, a bankok ezáltal több hitel nyújtására lesznek képesek s növelik a közönség kezében levő vásárlóerőt. Ha a közönség kezében nagyobb a vásárlóerő, ez növeli a fogyasztást, a megnöveke-

dett fogyasztás emeli az árakat, az emelkedő árak után csak lassan sántikálnak a munkabérek, úgy, hogy a vállalkozók nyeresége még nagyobb lesz s lassan megindul egy önmagát felerősítő hitelpuffadás (infláció) a maga ismert káros következményeivel. Azok szerint az írók szerint tehát, akik ezt az elméletet kifejtik, nem lehet a hitelpolitika vezérgondolata a fogyasztási javak árszínvonalának állandósága. Egy másik elmélet, amely Hayek professzortól származik, a monetáris egyensúly fenntartása céljából azt írja elő, hogy a valóságos pénz- és hitelforgalmat kell állandósítani. Ezen azt értjük, hogy az egész fogyasztó közönség rendelkezésére álló vásárlóerőnek s ennek saját forgási sebességével való szorzatának állandónak kell lennie.

Kétségtelen, hogy ez az elméleti elgondolás kizárja a kumulatív hitelpuffasztás lehetőségét, viszont az elmélet bírálói rámutatnak arra, hogy bizonyos mérvű tőkefelhalmozódás esetén a fogyasztó közönség jövedelmének állandó csökkentését idézi elő s így hitelsorvasztó (deflációs) hatása lesz. Tőkefelhalmozódás esetén ugyanis meghosszabbodik a termelési folyamat s így az engedélyezett pénz- és hitelforgalomból nagyobb részre lesz szükség a meghosszabbodott termelési folyamatban, mint eddig volt s ez a növekedés a fogyasztó közönség összjövedelmének a rovására megy. Ez az árak eséséhez vezet, az áresés a költségek merevsége mellett megfosztja a termelőket a szükséges nyereségtől s megindul az ismert deflációs circulus vitiosus. Ezen csak hitelkiterjesztéssel lehet segíteni, amit azonban ez az elmélet kizár. Tehát az állandó pénz- és hitelforgalom — a Hayek professzor-féle meghatározás szerint — sem lehet a hitelpolitika vezérlő elve, mert a hiteiszűkítésen keresztül vezet a válsághoz. Egy harmadik elgondolás R. G. Hawtrey elmélete, amely szerint a hitelpolitikának arra kell irányulnia, hogy a fogyasztók jövedelme és kiadása legyen állandó. Erre azonban az elmélet bírálói azt mondják, hogy ez a hitelpolitika ismert és alkalmazott eszközeivel el nem érhető, hanem csupán újszerű és unortodox módszerekkel lehet elérni. Ilyen eszközök a fogyasztóknak nyújtott hitelek, a termelők változó megadóztatása, illetőleg a termelőknek nyújtott adóelengedések, amikor ezekre az intézkedésekre szükség van. Hogy a három említett elméleti elgondolás közül melyik az, amelyiknek gyakorlati megvalósítása legjobban biztosítja a gazdasági virágzást, az igazgatott papírvaluta uralma alatt, azt nagyon nehéz eldönteni. Nem is fontos eldönteni a kérdéseket, csak azért sorakoztattuk fel ezeket, hogy rámutassunk arra, hogy az igazgatott papírvalutával való gazdálkodás hátterében az elméleti bizonytalanságok és kétségek milyen sokasága rejtőzik. Ezek az elméleti

kétségek kihúzzák a biztos cselekvések talaját a jegybankok lába alól, úgy, hogy azok a legnagyobb dilemmában vannak aziránt, hogy milyen hitelpolitikát kövessenek. A jegybankoknak ebből a válságából csak egyetlen egy kivezető út van, t. i. nemzetközi összefogással ismét visszatérni a nemzetközi aranyvaluta-rendszerhez s a valutákat ismét az aranyhoz rögzíteni. Csak ez adhatja vissza a világ gazdaságának azt az egységét, amely a gazdasági virágzásnak oly magas fokára segítette az emberiséget, amelynek egységét az igazgatott papírvaluta darabokra tépte s létrehozta a gazdasági nacionalizmust, ami a világ gazdaság egységére való törekvés helyébe az autarkiára, az önellátásra való törekvést ülteti. Pedig az autarkia leszállítja az ország lakosságának életszínvonalát, mert csökkenti a gazdálkodás hatáskörét, ennél fogva leszállítja a tőkeképződés lehetőségét s így meglasztja a kultúra és civilizáció haladását, mert tőkék képződése és befektetése nélkül nem tud haladni sem a kultúra sem a civilizáció.

A NEMZETI JÖVEDELEM.

A gazdasági virágzás szempontjából bármilyen fontos szerepe van is a hitelszervezetnek s bármily fontos szerepet tölt is be a központi bank, mint a hitelszervezetnek a feje, amely megszabja a hitelszervezet működésének irányát és részleteit, mégis téves képet festenénk, ha a gazdasági élet más döntő fontosságú jelenségeire rámutatni elmulasztanánk, mert az olvasóban az a téves nézet keletkezhetnék, hogy a hitelszervezet bölcs vezetése és annak kielégítő működése elég volna a gazdasági virágzashoz, vagyis, hogy azzal, hogy a hitelszervezet a jövőben termelendő vásárlóerőnek az anticipálásával képes volna mindazokat a feladatokat megoldani, amelyek a termelő közösség jobb boldogulása érdekében szükségesek. A valóság ettől nagyon távol áll. Az ember gazdasági tevékenységének egyetlen egy célja van: összes szükségletének minél jobb és minél teljesebb kielégítése. Ez a mondat egy soha meg nem törhető circulus vitiosus rejt magában, mert az ember szükségletei sohasem elégíthetők ki. Nem, pedig azért, mert az Úristen az embert azzal a csodálatos képességgel ruházta fel, hogy mihelyt meglevő, aktuálisan érzett szükségletei ki vannak elégítve, azonnal újabb szükségletei születnek, melyek kielégítésére törekszik. Ámde a szükségletek minél nagyobb kielégítéséhez minél nagyobb termelésre van szükség. Azoknak a termelt jószágoknak és végzett szolgáltatásoknak az össze-

ségét, amely egy bizonyos időben a gazdálkodó közösségnek fogyasztás céljából rendelkezésére áll, szoktuk nemzeti jövedelemnek nevezni. Ennek a nemzeti jövedelemnek a nagysága szabja meg azt, hogy a nemzet tagjai milyen messze mehetnek szükségleteik kielégítésében, vagyis milyen azoknak az életszínvonala. Ennek az életszínvonalnak az emelése csak az egész nemzeti termelés fokozása útján érhető el. A nemzeti termelés állandó fokozása mellőzhetetlenül szükséges, részben a lakosság állandó szaporodása következtében, részben a meglévő lakosság életszínvonalának emelkedése végett. Miután minden termeléshez tőkére és munkára van szükség, a nemzeti termelés is csak úgy fokozható, hogy ha megfelelő több munka és új tőke áll rendelkezésére. Ez az új tőke, ha nem más gazdálkodó közösség feleslegének kölcsönvétele útján fedeztetik, ami semmi más, mint egy későbbi megtakarítás anticipálása, csak úgy keletkezhetik, ha a gazdálkodó közösség által kitermelt nemzeti jövedelem egy részét nem fordítják fogyasztásra, azaz meglévő jelenbeli szükségletek kielégítésére, hanem megtakarítják azt jövőbeli szükségletek kielégítésére. Ez a belföldi tőkeképződés. Ennek a belföldi tőkeképződésnek a nagyságától függ az, hogy mennyi tőkét lehet a termelés fokozása végett felhasználni, tehát mennyire lehet az emberek életszínvonalát emelni. Az emberek életszínvonalához tartozik az is, hogy személy- és vagyónbiztonságuk belső, de különösen külső támadások ellen milyen mértékben van megvédve, tehát mennyire tőkéletes egy ország honvédelmi berendezkedése. Ez pedig szintén csak megfelelő tőkék befektetése által valósítható meg. Éppen így a kulturális élet, valamint a közegészségügyi szolgálatok terén és még számos más vonatkozásban az emberek bizonyos életszínvonala csak megfelelő tőkék befektetése által biztosítható, úgy, hogy azt mondhatjuk, hogy az államba tömörült társadalom mindennapi életszükségleteinek kielégítéséhez éppen olyan szükséges a rendes ütemben haladó kielégítő tőkeképződés, mint az állami szükségletek fedezésére szolgáló adózás. Csakhogy míg az adózást az állam a maga ellenállhatatlan erejével kényszeríti ki a polgároktól, addig a tőkeképződés előmozdítására csupán közvetett eszközei vannak, amelyekkel csak buzdíthatja, ösztönözheti polgárait a tőkeképzésre, de azt tőlük kikényszeríteni nem tudja. Ennélfogva az államnak és az állam kormányának, amelynek hatalmát a fent részletezett vonásaiban a jegybank hordozza, a hitelszervezettel és a hitelélettel szemben a legfontosabb kötelessége, hogy olyan magatartást tanúsítson, amely alkalmas a tőkeképződés előmozdítására. Ezeket az intézkedéseket dogmatikusan kimeríteni azért nem

lehet, mert az ember gazdálkodásában is a maga lelkisége által vezetetti magát, s a lélektani mozzanatok a gazdasági életben is döntő szerepet játszanak. Az intézkedéseknek pedig, amelyeket az államhatalom bizonyos körülmények között tesz, mindig tekintettel kell lennie azokra a lélektani mozzanatokra, amelyek a gazdálkodó közösség széles rétegeinek lelkén uralkodnak.

Mindenesetre egyik legfontosabb államhatalmi feladat, hogy egyrészt az állam összes kiadásai, vagyis az összes adózás közt és a nemzeti jövedelem összege közt legyen meg a kellő arány. Mert minél nagyobb részét veszi igénybe az államhatalom a nemzeti jövedelemnek, annál kisebb és lassúbb lesz a tőkeképződés s annál kevésbé tud a társadalom termelése fokozódni, s az egyesek jóléte emelkedni. Az adóknak az arányos és megfelelő elosztását nemcsak az igazságossági szempont kívánja, hanem a gazdasági szempont is. Semmi sem olyan fontos, mint felvilágosítani a gazdálkodó közösség minden egyes tagját, hogy neki legalább oly mértékben kell tartózkodni a fogyasztástól, tehát legalább annyit kell megtakarítania, annyi új tőkét kell képeznie, amennyi kamataival együtt elegendő az ő eltartására, ha már munkaképtelen lesz vagy a munkától vissza akar vonulni. Ezt a gondolatot nemcsak propagandával és felvilágosítással, hanem megfelelő intézmények létesítésével is előmozdíthatja az államhatalom. Ilyen intézkedés a mindenkire kiterjedő kötelező nyugdíjbiztosítás intézménye. Ilyen intézkedés mindaz, ami a polgároknak az állam pénzügyi kormányzata iránt a bizalom keltésére alkalmas, bizalom keltésére a kormányzatban, a fennálló társadalmi rendben, az értékek folyamatosságában, a helyes valuta- és hitelpolitikában. Ezek azok a tényezők, amelyek a belföldi tőkeképződés előmozdítására szolgálnak s ezek mellett csak másodsorban jön számításba annak a kamatnak a nagysága, amit a polgárok megtakarításuk után élveznek. Ha például egy pillantást vetünk Franciaország gazdasági és pénzügyi helyzetére az 1936—37. években, két nagy gazdasági tanulságot vonhatunk le belőle. Az egyik az, hogy Franciaország nagy gazdasági virágzását, amit a francia nép legszélesebb rétegeinek meglehetősen egységes és magas életszínvonala fejez ki legjobban, szellemi erőin és képességein kívül elsősorban annak köszönheti, hogy a lakosság minden egyes tagja át van hatva attól a gazdasági belátástól, hogy neki rendes keresetéből, addig, amíg dolgozik, annyit kell félretennie, megtakarítania, amennyi elegendő az ő és hozzátartozói eltartásához, ha majd a munkától visszavonul. Annak a nagy gazdasági elvnek az öntudatlan fel-

ismerése ez, hogy minden nemzedék tartsa el önmagát s ne tartassa el magát az utána következő nemzedékkel, ha már egyszer kénytelen lesz a termelő munkában való részvételtől visszavonulni. Az a nyárspolgárinak látszó törekvés, hogy mindenki minél előbb vissza akar vonulni az aktív munkától, rentier akar lenni, az ösztönzi az embereket arra, hogy évi keresetüknek egy részét tőkeképzésre fordítsák. Az ebből keletkezett tőkék adják meg Franciaország nagy gazdasági erejét. A másik tanulság, hogy a tőkében annyira gazdag ország az állampénzügyek szempontjából milyen válságba került, mikor olyan világnézeti különbség merült fel a kormány és a polgárság széles rétegei között, amely a nagy- és kiskapitalista társadalmat egyaránt bizalmatlansággal töltötte el kormánya pénzügyi politikájával szemben. A kormány pénzügyi politikájával szemben táplált bizalmatlanság olyan tőkemenekülést idézett elő, amely az egész francia hitel-szervezet normális és egészséges működését lehetetlenné tette s az országot nagy tőkegazdagsága mellett is a termelés válságába sodorta.

A modern állam feladatai olyan nagyok és olyan sokfélék, hogy a feladatok betöltéséhez jelentékeny pénzügyi eszközökre van szükség. Egész természetes tehát, hogy a modern állam a nemzeti jövedelemnek egy jelentékeny részét kénytelen igénybe venni. Ezáltal az egész közgazdasági életet nagymértékben befolyásolja már csak az állami költségvetéseken keresztül is. Nem akarunk most szólni az államhatalomnak azokról az intézkedéseiről, amelyek nem a költségvetésen keresztül nyilvánulnak meg, de mégis legnagyobb mértékben befolyásolják a polgárok gazdasági jólétét, mint aminő az államhatalom vám-, közlekedési-, kereskedelem-, kartellpolitikája s bizonyos kényszergazdálkodási intézkedései. Mind a költségvetési politika terén, mind az állam egyéb intézkedéseiben, ami egy ország pénzügyi életét illeti, két vezérszempont az, ami a kormány intézkedéseit kell, hogy vezesse. Az egyik az, hogy a belföldi árszínvonalat lehetőleg stabilan azon a szinten tartsa, ami az ország általános érdekének, ideértve a nemzetközi vonatkozást is, legjobban megfelel, a másik, hogy a belföldi tőkeképződést minél nagyobb mértékben előmozdítsa, hogy ezáltal a belföldi termelés fokozását s így az általános életszínvonal emelését tudja elérni. Ez a két legfőbb feladata van az államhatalomnak a pénzügyi politika terén. Hogy milyen konkrét intézkedésekkel lehet ezt a két célt megvalósítani, azt mindig az adott helyzet szabja meg, aminek a kazuisztikájába belebocsátkozni messze meghaladná ennek a fejezetnek a feladatkörét, de bárki bármilyen indítvánnyal vagy tervvel lép is fel az államhatalom pénzügyi

politikájára vonatkozólag, akár válságos, akár virágzó gazdasági időszakban, az intézkedés helyességének hosszabb időre nézve mindig az a próbaköve, hogy a két kíváncsi egyikét vagy másikat mennyire elégíti ki, illetőleg mennyire akadályozza a gazdasági virágzás és haladás e két előfeltétele valamelyikének a megvalósítását, illetőleg fejlődését.

Fejtegetéseinknek a végére jutottunk s most már csak az van hátra, hogy megköszönjük az olvasónak, hogy idáig eljutott s elnézését kérjük azért, hogy tulajdonképpen mindaz, amit elmondtunk, egyszerű és mindnyájunk előtt ismert igazság, ha nem is mindig tudatos előttünk. Előadásunk talán fárasztó is volt az olvasónak, mert sohasem kíséreltük meg, hogy fantáziájának adjunk egy kis lendületet, hanem mindig csak a józan meggondoláshoz fordultunk, sohasem akartunk a magasba lendülni, hanem mindig itt, a biztos szárazföld közvetlen szintjén mozogtunk.